

In tweestrijd?

De rol van de discrepantie tussen de reformatorische waarden en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij in de identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen

(Heist, 2013)

Bachelorscriptie
Algemene Sociale Wetenschappen
Universiteit van Amsterdam
Britt Roelse, 10441557
Begeleidster: Yatun Sastramidjaja
Tweede lezer: Bernard Kruithof
20-06-2015

Voorwoord

Deze scriptie is geschreven ter afronding van de bachelor Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Graag zou ik een aantal mensen die mij bij deze scriptie hebben geholpen, willen bedanken. Allereerst zou ik mijn respondenten willen bedanken voor hun bereidheid mij te helpen, hun gastvrijheid en hun openheid. Het feit dat ik voor nagenoeg alle respondenten een onbekende was, en zij zowel op mijn toenaderingsbericht als na het interview enthousiast reageerden, maakt mij nog dankbaarder. Vervolgens gaat mijn dank uit naar mijn *gatekeepers* voor het openen van de figuurlijke toegangspoorten tot mijn respondenten. Ook zou ik mijn begeleidster Yatun Sastramidjaja willen bedanken voor haar feedback. Het sturen van wekelijkse updates werkte als een stimulans en het was fijn om zo nu en dan te horen of ik op de goede weg zat. Daarnaast wil ik mijn tweede lezer Bernard Kruithof bedanken voor zijn feedback. Ten slotte gaat mijn dank uit naar mijn medestudenten, waarbij ik altijd met mijn vragen terecht kon.

Britt Roelse

Amsterdam, juni 2015

Samenvatting

In dit kwalitatieve onderzoek is er gekeken in hoeverre de discrepantie tussen de waarden van de geïndividualiseerde samenleving en de waarden van het reformisme een rol speelt in de identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen. Er zijn hiervoor semigestructureerde interviews afgenomen met zestien gereformeerd opgevoede jongvolwassenen. In dit onderzoek valt individualisering uiteen in detraditionalisering (verminderde gehechtheid aan traditionele instituties) en emancipatie (keuzevrijheid). Uit de resultaten blijkt dat de jongvolwassenen, ondanks dat zij religieus gesocialiseerd zijn, vanaf een bepaald moment bewust hebben gekozen voor het geloof dat zij op dit moment aanhangen. Voor een aantal jongvolwassenen is dit niet meer het reformisme. De detraditionalisering met betrekking tot de kerk en de buurt in de huidige samenleving wordt door de jongvolwassenen wisselend als tegenstrijdig ervaren, de detraditionalisering betreffende het (traditionele) gezin wordt als ambivalent ervaren en de detraditionalisering wat betreft de politieke partij wordt ten slotte niet als tegenstrijdig ervaren.

Ook de toegenomen keuzevrijheid in de huidige samenleving, zowel in het algemeen als wat betreft de levensloop, wordt niet als tegenstrijdig ervaren. Daarnaast wordt de vrouwenemancipatie niet als ambivalent ervaren, tenzij dit, net als de focus op de carrière in het algemeen, ten koste gaat van het gezin. Het gevolg van emancipatie, authenticiteit, wordt ten slotte eveneens niet als tegenstrijdig ervaren, maar aan de uitdrukking hiervan zitten voor nagenoeg alle jongvolwassenen grenzen. Zo wordt het praktiseren van homoseksualiteit door vrijwel alle jongvolwassenen afgekeurd. Concluderend kan er gesteld worden dat hoewel de meeste gereformeerd opgevoede jongvolwassenen stellen dat deze tegenstellingen (nog) geen rol spelen in hun leven, het lijkt alsof het besef dat zij een uitgezonderde groep vormen, wat onder meer te zien is aan het bestaan van de tegenstellingen, een beroep doet op hun reflexiviteit. Zij lijken genoodzaakt bewuster na te gaan denken over hun geloof.

Trefwoorden: Reformisme, jongvolwassenen, individualisering, identiteitsvorming, religieuze socialisering, reflexiviteit

Inhoudsopgave

1. Inleiding	p. 6
2. Theoretisch kader	p. 7
2.1 De moderne, geïndividualiseerde samenleving	p. 7
2.2 Religie in de moderne samenleving	p. 9
2.3 Identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen	p. 11
2.4 Invloed van religieuze socialisatie op identiteit	p. 13
2.5 Invloed van individualisering op gelovige jongeren	p. 15
2.6 Interdisciplinariteit	p. 16
3. Probleemstelling	p. 17
3.1 Probleemomschrijving	p. 17
3.2 Vraagstelling	p. 18
3.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	p. 19
4. Methode	p. 20
4.1 Onderzoeksstrategie	p. 20
4.2 Onderzoeksdesign	p. 20
4.3 Onderzoeksmethode	p. 21
4.4 Onderzoekspopulatie en sampling	p. 21
4.5 Operationalisering	p. 22
4.6 Methode dataverwerking en -analyse	p. 23
4.7 Ethische kwesties	p. 24
5. Resultaten	p. 24
5.1 Onderzoeksproces	p. 24
5.2 Introductie respondenten	p. 25
5.3 Religieuze socialisering versus reflexieve keuzes	p. 26
5.3.1 Religieuze opvoeding	p. 26
5.3.2 (Religieus) onderwijs	p. 27
5.3.3 Bewustwording	p. 28
5.3.4 De rol van (religieuze) vriendschappen	p. 31
5.4 Persoonlijke religieuze waarden	p. 32
5.5. Detraditionalisering	p. 33
5.5.1 Verbondenheid met de kerk	p. 33
5.5.2 Verbondenheid met het (traditionele) gezin	p. 35

5.5.3 Verbondenheid met de buurt	p. 36
5.5.4 Verbondenheid met de politieke partij	p. 37
5.6 Emancipatie	p. 37
5.6.1 Levensloop	p. 37
5.6.2 Vrouwenemancipatie	p. 38
5.6.3 Homo-emancipatie	p. 39
5.6.4 Ervaren keuzevrijheid	p. 40
5.7 Wij versus Zij	p. 41
6. Conclusie	p. 43
6.1 Beantwoording onderzoeksvraag	p. 43
6.2 Discussie	p. 47
6.3 Evaluatie	p. 49
7. Literatuurlijst	p. 51
8. Bijlagen	p. 55
8.1 Operationaliseringstabel	p. 55
8.2 Semigestructureerde vragenlijst	p. 56
8.3 Codeerschema	p. 59
8.4 Overzicht van de respondenten	p. 62

1. Inleiding

Fijn dat u belangstelling hebt voor RD.nl, de nieuwssite van het Reformatorisch Dagblad. Vandaag is het zondag. We wijden deze dag in het bijzonder aan de dienst van God. Wij beschouwen de zondag als een rustdag, een opdracht van God en een geschenk, waar we dankbaar voor mogen zijn. Om die reden actualiseren we onze site vandaag niet en is DigibronPlus vandaag niet toegankelijk. Staat het nieuws dan stil op zondag? Nee, dat niet - we leven in een jachtige tijd waarin het verschil tussen zondagen en werkdagen helaas steeds kleiner wordt. Morgen brengen we u graag weer op de hoogte van de dagelijkse gebeurtenissen. (Refdag.nl)

Bovenstaand citaat is het resultaat van een zondags bezoek aan de website van het Reformatorisch Dagblad. In de huidige samenleving, waarin het internet gekenmerkt wordt als een dienst die 24/7 beschikbaar is, weten gereformeerden zich te onderscheiden door zelfs op een internetplatform vast te houden aan hun eigen waarden. Naast een krant voor gereformeerden, bestaan er ook gereformeerde instituties, zoals kerken en scholen. Vandaar dat er gesproken wordt over het bestaan van een refozuil (Van Dam, 2011).

Het Refoweb - een website voornamelijk gericht op gereformeerde jongeren - maakt ook onderdeel uit van deze refozuil. Op deze website krijgen gereformeerde jongeren de gelegenheid om met elkaar in contact te komen, informatie te verkrijgen over hun geloof en om vragen te stellen aan gereformeerde predikanten (De Heer, 2003). Enkele standpunten van de gereformeerde gezindte komen duidelijk naar voren op deze website, zoals de afwijzing van het praktiseren van homoseksualiteit (Boer, 2015; Vreugdenhil, 2004) en de focus op het gezin met de vader als kostwinner en de moeder als spil van het gezin (Van Rhee, 2010). De Staatskundige Gereformeerde Partij (SGP) probeert deze reformatorische standpunten, die op basis van de Bijbel gelegitimeerd zijn, te realiseren in de Tweede Kamer.

Deze standpunten komen niet overeen met de waarden van de huidige geïndividualiseerde maatschappij. De geïndividualiseerde samenleving wordt namelijk onder meer gekenmerkt door detraditionalisering - ofwel verminderde gehechtheid aan traditionele instituties, zoals het gezin - emancipatie en heterogeniteit (De Beer, 2007). Het bestaan van deze tegenstrijdigheden, en het feit de reformatorische leef- en leerregels als streng worden gezien (Lühoff & Selten, 2001), weerhoudt jongeren er echter niet van om het reformisme van hun ouders over te nemen. De religieuze intergenerationaliteit bij gereformeerden blijkt immers het grootst te zijn (De Hart, 2014). De vraag is hoe gereformeerde jongvolwassenen met deze tegenstrijdigheden omgaan, en wat voor invloed deze hebben op hun identiteitsvorming.

Gereformeerde jongvolwassenen vormen een interessante onderzoeksgroep,

aangezien de levensfase waarin zij zich bevinden, gekenmerkt wordt door een periode van identiteitsverkenning (Arnett, 2004). Het lijkt hierdoor aannemelijk dat gereformeerde jongvolwassenen hun keuzes moeten maken tussen de reformatorische waarden en die van de geïndividualiseerde samenleving. Het is echter ook mogelijk dat de jongvolwassenen deze discrepantie en het keuzegevoel niet ervaren.

In de literatuur is hier nog weinig over bekend. Daarom zal er in dit onderzoek getracht worden om dit gemis op te vullen. Bovendien kan dit onderzoek wellicht bijdragen aan het nuanceren van de - op papier - scherpe tegenstellingen tussen de reformatorische waarden en die van de geïndividualiseerde maatschappij. Het doel van dit onderzoek is derhalve om inzicht te krijgen in de opvattingen van gereformeerde jongvolwassenen rondom deze tegenstrijdige waarden, en om te kijken wat de invloed hiervan is op hun identiteitsontwikkeling.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk zal er op basis van de bestaande literatuur een beeld geschetst worden van de geïndividualiseerde samenleving waarin de gereformeerde jongvolwassenen zich bevinden, en van de (religieuze) identiteitsvorming van jongvolwassenen in deze samenleving.

Allereerst zullen de kenmerken van een geïndividualiseerde samenleving en de gevolgen van individualisering voor de identiteit van het individu vanuit de sociologie uiteengezet worden.

Vervolgens zal de rol die religie in de moderne samenleving speelt volgens een aantal sociologen behandeld worden, waarna vanuit de godsdienstpsychologie, de godsdienstantropologie en de sociologie de functie van religie besproken zal worden. Hierna zal er zowel vanuit de sociologie, de pedagogiek als de psychologie gekeken worden naar de gevolgen van individualisering voor de identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen.

Bovendien zal vanuit de sociologie en de psychologie de rol van religieuze socialisatie op de identiteit van jongvolwassenen besproken worden. Ten slotte zullen eerdere onderzoeken naar de invloed van individualisering op gelovige jongeren behandeld worden.

2.1 De moderne, geïndividualiseerde samenleving

Tijdens de Verlichting ontstond het geloof dat er door het combineren van redeneren en empirisch onderzoek een rationelere - en daardoor betere - wereld gecreëerd kon worden (Ritzer & Stepnisky, 2014, p. 9). Als gevolg hiervan vonden er in de samenleving verscheidene politieke, affectieve en cognitieve veranderingen plaats, die de overgang van

een traditionele naar een moderne samenleving kenmerken (Wilterdink, 2009, p. 54-55). Eén van de kenmerken van de moderne samenleving is individualisering (Mouzelis, 2012, p. 207).

Individualisering impliceert volgens socioloog De Beer (2007) drie processen, te weten detraditionalisering, emancipatie en heterogeniteit. Detraditionalisering houdt in dat de banden met de traditionele instituties, zoals met de kerk, de politieke partij, de lokale gemeenschap en het gezin verzwakken (De Beer, 2007). Pedagoog Dieleman (2000) wijst in verband met de verzwakte binding met het traditionele gezin (man, vrouw en kinderen) op het ontstaan van een verscheidenheid aan alternatieve gezinsvormen. Daarnaast stelt Dieleman dat het traditionele sociaal kapitaal dat aan de traditionele instituties ontleend werd, grotendeels verloren is gegaan als gevolg van de detraditionalisering.

Het proces van 'ontzuiling' kan ook in het kader van detraditionalisering geplaatst worden. Ontzuiling is een reactie op de verzuiling, dat vanaf de negentiende eeuw tot halverwege de twintigste eeuw kenmerkend was voor Nederland (Zwaan, 2009, p. 102-103). De Nederlandse samenleving was destijds verdeeld in zuilen op basis van ideologie en religie. Elke zuil had onder meer haar eigen onderwijs, krant en politieke partij. De individuen in de verzuilde samenleving waren gebonden aan de instituties die overeenkomstig waren met hun ideologie en religie. Sinds 1960 verviel dit onderscheid tussen de zuilen geleidelijk en als gevolg hiervan nam de sterkte van de banden met de instituties van individuen af; de ontzuiling begon (Zwaan, 2009, p. 103). De secularisering, de afnemende klassentegenstellingen en de opkomst van de massamedia lijken hierin een belangrijke rol te hebben gespeeld.

Een ander aspect van individualisering, emancipatie, betekent dat de keuzevrijheid van individuen in de samenleving is toegenomen (De Beer, 2007). Door deze toegenomen keuzevrijheid is het traditionele rolpatroon niet langer leidend in het leven van het individu. Authenticiteit en zelfexpressie - het zijn wie men wil zijn en de uiting hiervan - worden derhalve gezien als gevolgen van emancipatie (De Keere, 2013, p. 51). De emancipatiebewegingen - ofwel de bewegingen die ernaar streven dat iedereen in staat wordt gesteld om vrije keuzes te maken (Schnabel, 2004, p. 11-12) - die van belang zijn geweest in de twintigste eeuw zijn de bewegingen die streefden naar meer gelijkheid voor homoseksuelen en voor vrouwen (Brinkgreve & De Regt, 2009, p. 219-228). Mede hierdoor volgen vrouwen tegenwoordig niet noodzakelijkerwijs het traditionele rolpatroon, dat gekenmerkt wordt door trouwen, moederschap en het verrichten van huishoudelijk werk (Helson & Picano, 1990, p. 311-312).

Het laatste aspect van individualisering, heterogeniteit, houdt in dat als gevolg van de

verzwakte binding met traditionele instituties en een toegenomen keuzevrijheid, individuen verschillen in de uiteindelijke keuzes die zij maken (De Beer, 2007). Alhoewel detraditionalisering, emancipatie en heterogeniteit met elkaar samenhangen, impliceren de processen niet hetzelfde. Zo kunnen individuen bijvoorbeeld wel meer keuzevrijheid hebben (emancipatie), maar alsnog gebonden zijn aan de traditionele instituties (geen detraditionalisering). Dit geldt ook andersom.

Socioloog Beck (1992) stelt dat het in aanraking komen met het proces van individualisering onvermijdelijk is en risico's met zich meebrengt. Hij spreekt in dit verband over een 'risicosamenleving'. Bauman (2001) meent eveneens dat het in aanraking komen met individualisering onontkoombaar is. De risico's die de moderne samenleving veroorzaakt, zoals natuurrampen, zijn niet meer op te lossen door de traditionele instituties (Beck, 1992). Dit zorgt voor een staat van onzekerheid. Volgens Beck zijn we hiermee in een nieuwe soort moderniteit gekomen: de reflexieve moderniteit.

Ook socioloog Giddens (1990/2012) erkent het belang van reflexiviteit in de moderniteit. Hij stelt dat het individu in de moderne samenleving meer reflexief is geworden. Dit betekent dat het individu constant reflecteert op zichzelf, waardoor de identiteit van het individu blijvend in verandering is. Schnabel (2004) ziet dit eveneens, en verwoordt dit als volgt: "De maakbaarheid van het eigen leven en van de eigen persoon is letterlijk een levenswerk en ook een leven werk geworden" (p. 12). Als gevolg van individualisering, is het individu verantwoordelijk geworden voor zijn eigen identiteit en voor de relaties die hij aangaat (Giddens, 1990/2012). Deze verantwoordelijkheid zorgt, zoals Beck (1992) ook al schetste, voor onzekerheid. Individuen kunnen immers steeds minder terugvallen op bijvoorbeeld het gezin, het huwelijk en religie (Threadgold & Nilan, 2009, p. 50).

2.2 Religie in de moderne samenleving

Naast het feit dat verschillende sociologen zich bezig hebben gehouden met de individualisering in de moderne samenleving, hebben zij ook hun blik geworpen op de rol van religie in deze samenleving. Zo meent Durkheim (1912/2012) dat de traditionele religies in de moderne samenleving zullen verdwijnen. Hij benadrukt wel dat er functionele alternatieven voor gevonden moeten worden om een staat van anomie, ofwel normloosheid, te voorkomen.

Socioloog Weber (1930/2012) stelt op zijn beurt dat het belang van religie in de moderne samenleving afneemt door de toenemende rationaliteit. Hij spreekt in dit verband over de 'onttovering van de wereld', waarmee hij een afwijzing van magie bedoelt. Kalberg (1980, aangehaald in Ritzer & Stepnisky, 2014, p. 136-137) onderscheidt verschillende typen

rationaliteit in Weber's werk, en stelt dat Weber meent dat de substantieve rationaliteit, oftewel waarderationeel handelen, steeds meer vervangen wordt door formele rationaliteit. Dit houdt in dat de keuzes die individuen maken steeds vaker gebaseerd zijn op een rationele kosten-batenanalyse in plaats van op waarden.

Het proces van de afnemende invloed van religie op de maatschappij en het individu wordt ook wel secularisering genoemd (Cruson & Wilterdink, 2009, p. 150). De seculariseringstheorie die ervan uit gaat dat religie en moderniteit onverzoenbaar zijn, heeft sinds eind 1960 veel kritiek gekregen in verband met de destijds wederopbloei van religie (Mouzelis, 2012, p. 210). De seculariseringstheorie lijkt hierdoor vooral betrekking te hebben op de afgenomen invloed van religie in vergelijking met de invloed die andere instituties in de moderne samenleving hebben. Binnen de religieuze instituties zelf zijn er minder aanwijzingen voor secularisering. Zo heeft er bijvoorbeeld juist een toename van het aantal nieuwe religieuze bewegingen plaatsgevonden. Bruce (2011, aangehaald in Mouzelis, 2012, p. 211) verdedigt de seculariseringstheorie echter door te stellen dat religieuze liberalisering één van de verschillende stappen is in het seculariseringsproces.

Als tegenreactie op deze religieuze liberalisering - die aldus kenmerkend is voor het moderniseringsproces - heeft er eveneens een terugkeer naar het fundamentalisme plaatsgevonden (Antoun, 2010; Mouzelis, 2012). Fundamentalisten streven in de moderne samenleving, die door hen beschouwd wordt als corrupt en onzuiver, naar puurheid (Antoun, 2010, p. 527). Het fundamentalisme houdt dan ook een terugkeer in naar de orthodoxe basis(waarden) van de desbetreffende religie (Harrison, 2007, p. 323). Een voorbeeld hiervan is het christenfundamentalisme, waarin onder meer het strikt naleven van de Bijbel - ofwel het woord van God - centraal staat (Davis, 2006).

Hoewel er aldus onenigheid bestaat over de seculariseringstheorie, zijn de voor- en tegenstanders het er wel over eens dat er in de moderne samenleving een onderscheid bestaat tussen religieuze en seculiere sferen (Achterberg et al., 2009, p. 325). Het gegeven dat religieuze sferen ook in de geïndividualiseerde samenleving van belang lijken te zijn, roept de vraag op wat de functie van religie is. Zowel vanuit de sociologie als vanuit de godsdienstpsychologie en -antropologie is er reeds getracht een antwoord te vinden op deze vraag. Waar de godsdienstpsychologie zich richt op de functie van religie voor het individu (microniveau), concentreert de sociologie zich met name op de functie van religie voor de samenleving (macroniveau). De godsdienstantropologie ten slotte richt zich op het verband tussen micro- en macroniveau.

Van der Merwe (2010) onderscheidt een aantal godsdienstpsychologische theorieën

die de functie van religie kunnen verklaren. De *wish-fulfilment* theorieën gaan ervan uit dat religie zorgt voor het gevoel van veiligheid van gelovigen. Al van kinds af aan hebben individuen de wens om beschermd te worden door een krachtig Wezen. Het geloof vervult als het ware deze wens. Naast de *wish-fulfilment* theorieën, maakt Van der Merwe een onderscheid tussen twee soorten evolutionaire theorieën: intellectualistische en sociaal functionalistische theorieën. De intellectualistische theorieën gaan ervan uit dat religie gelovigen kan helpen om de wereld te controleren en te interpreteren; religie kan helpen het onverklaarbare te verklaren. De sociaal functionalistische theorieën stellen op hun beurt dat religie zorgt voor het reguleren van persoonlijke relaties tussen mensen en voor een goede samenwerking binnen groepen. Beide zien uiteindelijk een evolutionaire functie voor religie weggelegd, namelijk het garanderen van een geslaagde voortplanting. De visie van socioloog Durkheim (1912/2012) lijkt geschaard te kunnen worden onder de sociaal functionalistische theorieën, aangezien Durkheim sociale cohesie als de voornaamste functie van religie ziet. Religie versterkt het moraal in een gemeenschap en biedt voor de leden van de gemeenschap trots en kracht.

Vanuit de godsdienstantropologie wordt er kritiek geuit op deze sociologische visie wegens een gebrek aan diversiteit en complexiteit (Day & Lynch, 2013, p. 201). Day en Lynch (2013) stellen dat er drie manieren te onderscheiden zijn om naar de functie van religie te kijken. Ten eerste kan geloof dienen als een manier om het leven te organiseren. Ten tweede kan geloof gezien worden als bron voor het gevoel van *belonging* en als een uitdrukking van sociale relaties. Uit het etnografisch onderzoek van Day (2009) - uitgevoerd in Engeland - blijken de relaties tussen gelovigen steun, verwantschap en een richtlijn te bieden. Deze nadruk op sociale relaties en *belonging* toont overeenkomsten met de visie van Durkheim (1912/2012). Ten slotte kan religie volgens Day en Lynch (2013) gezien worden als een uitdrukking van de culturele identiteit. Dit is met name het geval onder leden van religieuze minderheden. Zij proberen zich van de dominante religieuze cultuur te onderscheiden door hun eigen religieuze identiteit te benadrukken. De volgende paragraaf zal verder ingaan op identiteitsvorming.

2.3 Identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen

Zoals eerder gesteld, is ten gevolge van de individualisering in de samenleving identiteitsvorming een meer individueel proces geworden (Giddens, 1990/2012). Veendrick, Timmermans en Ravesloot (2000) volgen Giddens en stellen vanuit de pedagogiek eveneens dat als gevolg van de individualisering de traditionele identiteitsontwikkeling, die erop gericht

was dat het individu een collectief bewustzijn ontwikkelde, vervangen is door een moderne identiteitsontwikkeling, die juist gericht is op het ontwikkelen van een individueel bewustzijn.

Het vormen van een identiteit ziet psycholoog Erikson (1968) als de centrale taak voor adolescenten. Tijdens de adolescentie zouden individuen volgens Erikson zowel een stabiele persoonlijke als een sociale identiteit moeten ontwikkelen (Soenens & Luyckx, 2003, p. 123). De persoonlijke identiteit heeft betrekking op de vraag of een individu over de tijd dezelfde persoon is gebleven. De sociale identiteit van een individu wordt gevormd door de interactie met de sociale omgeving, hieronder vallen bijvoorbeeld de waarden die het individu uit zijn omgeving meekrijgt. Wanneer een adolescent er niet in slaagt om een stabiele identiteit te ontwikkelen, komt het individu volgens Erikson (1968) in een fase van rolverwarring terecht.

De inzichten van Erikson zijn echter door velen bekritiseerd (Gielen, 2008, p. 23). Eén van deze critici is psycholoog Arnett (2004). Hij ziet identiteitsontwikkeling, in tegenstelling tot Erikson, niet als centrale taak voor adolescenten, maar voor jongvolwassenen. Arnett noemt de levensfase van jongvolwassenen de *emerging adulthood*, en stelt dat het steeds langer duurt voordat jongvolwassenen daadwerkelijk volwassen zijn. Terwijl voor jongvolwassenen immers een halve eeuw geleden trouwen en het stichten van een gezin centraal stonden, wordt de *emerging adulthood* tegenwoordig gekenmerkt door een periode van identiteitsverkenning, instabiliteit, mogelijkheden, de focus op *the self* en het gevoel hebben tussen de puberteit en volwassenheid in te zitten. Trouwen, het hebben van kinderen en eigenwoningbezit wordt nu door de *emerging adults* gezien als het einde van hun gewaardeerde onafhankelijkheid.

De reden dat Arnett (2004) identiteitsverkenning typerend vindt voor jongvolwassenen is dat zij zich in een fase bevinden waarin zij de mogelijkheid hebben om verschillende leefstijlen uit te proberen. Dit komt omdat zij al relatief onafhankelijk zijn van hun ouders, en tegelijkertijd nog relatief ongebonden. Zij zitten bijvoorbeeld nog niet vast aan het verzorgen van kinderen. Op deze manier kunnen zij echt ontdekken wie zij zijn. Deze exploratie vindt volgens Arnett zowel met betrekking tot de liefde, werk als de ontwikkeling van een ideologie plaats. De exploratie op deze gebieden tijdens de *emerging adulthood* onderscheidt zich van andere levensfasen, omdat gedurende de *emerging adulthood* de liefdesrelaties vaak serieuzer worden, werk gezien wordt als een investering in *human capital* dat noodzakelijk is voor een toekomstige carrière, en er een eigen wereldvisie wordt ontwikkeld. In navolging van Arnett kan er aldus gesteld worden dat het de taak van gereformeerde jongvolwassenen is om - als onderdeel van hun identiteitsontwikkeling - een eigen geloofsovertuiging te vormen.

Schwartz, Côte en Arnett (2005, p. 203-204) stellen bovendien dat jongvolwassenen

hun levensloop niet meer normatief laten structureren, zoals door religie, maar dat zij hun levensloop steeds meer zelf vormgeven. Schwartz en collega's onderscheiden twee ontwikkelingsroutes in dit individualiseringsproces van *emerging adults*. Enerzijds is er de 'standaard individualiseringsroute' (*default individualization*), waarbij jongvolwassenen een levenspad volgen dat bepaald wordt door omstandigheden en impulsen. Tijdens deze route is er weinig ruimte voor de *agency* - ofwel de verantwoordelijkheid en controle over het eigen leven - van de jongvolwassene zelf. Dit kan als gevolg hebben dat het individu mogelijkheden om zichzelf te ontwikkelen laat liggen. Anderzijds is er de 'ontwikkelingsindividualiseringsroute' (*developmental individualization*) waarbij jongvolwassenen alle beschikbare opties in ogenschouw nemen en hun levensloop laten afhangen van hun eigen afwegingen hiertussen. De jongvolwassenen laten zich gedurende deze route niet meer leiden door tradities. Doordat het volgen van deze route het individu wel ruimte voor *agency* biedt, draagt deze route volgens Schwartz en collega's (2005, p. 203-204) wel bij aan zijn zelfontwikkeling.

Pedagoog Dieleman (2000) lijkt te stellen dat jongeren in de moderne samenleving steeds meer de 'ontwikkelingsindividualiseringsroute' volgen, aangezien hij ervan uit gaat dat jongeren hun levensloop steeds meer laten afhangen van hun eigen voorkeuren. Door te stellen dat dit voor jongeren naast vrijheid een bepaalde druk met zich mee brengt, sluit Dieleman zich aan bij Giddens (1990/2012) en Beck (1992). Ook vanuit de psychologie wordt benadrukt dat het hebben van meerdere keuzes - dat kenmerkend is voor de moderniteit - niet noodzakelijkerwijs een positieve ontwikkeling is (Schwartz, 2015). Alhoewel het hebben van meer keuzes aan de ene kant kan zorgen voor meer autonomie, controle en vrijheid, kan het aan de andere kant ook zorgen voor minder welzijn. Dit komt onder andere door het gevoel van spijt en de - met het stijgend aantal opties - toegenomen verwachtingen. Vandaar dat Schwartz (2015) spreekt over de 'paradox van keuzes'. Aangezien het aannemelijk is dat gereformeerde jongvolwassenen keuzes moeten maken tussen de waarden van hun geloof en de waarden van de geïndividualiseerde samenleving (Arnett, 2004), zou de 'paradox van keuzes' ook voor hen een rol kunnen spelen.

2.4. Invloed van religieuze socialisatie op identiteit

Hoewel het aldus lijkt dat de keuzes die jongeren in de moderne samenleving maken steeds meer afhankelijk zijn geworden van hun eigen voorkeuren (Dieleman, 2000) en het ook lijkt dat identiteitsvorming een meer individuele aangelegenheid is geworden (Veendrick, Timmermans & Ravesloot, 2000), is het onduidelijk in hoeverre het vormen van een religieus

standpunt - wat volgens Arnett (2004) onderdeel is van de identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen - een individueel proces is. Dollinger (2001, p. 72) stelt vanuit de godsdienstpsychologie dat een vaak gebruikte definitie van religieuze identiteit - net als sociale identiteit - verwijst naar de verwantschap met een specifieke groep.

De meeste religieuze gemeenschappen streven ernaar om de normen en waarden van hun geloof over te brengen op de volgende generatie (Cohen-Malayev, Schachter & Rich, 2014, p. 205-206). Dit proces wordt religieuze socialisatie genoemd. De onderzoeken naar de invloed van religieuze socialisatie op de religieuze identiteit van jongvolwassenen laten geen eenduidig beeld zien (Martin, White & Perlman, 2003, p. 169-170). Religieuze ouders, de kerk, religieus onderwijs en religieuze *peers* lijken de meest belangrijke actoren in het proces van religieuze socialisering te zijn (Martin, White & Perlman, 2003; Vaidyanathan, 2011).

De *channeling theory*, afkomstig uit de sociologie, gaat ervan uit dat ouders indirect invloed hebben op de religieuze identiteit van hun kinderen door hen religieus te 'kanaliseren' (Cornwall, 1988; Himmelfarb, 1979). Ouders kanaliseren hun kinderen door hun gemeenschap en *peers* te kiezen. Zij sturen hun kinderen bijvoorbeeld naar bepaalde scholen, zodat de waarden die zij de kinderen thuis hebben geleerd, versterkt worden.

Psychologen Martin, White en Perlman (2003) hebben de *channeling theory* kwantitatief getoetst onder christelijke jongeren in de Verenigde Staten en vonden deels ondersteuning voor deze theorie. Zo ondersteunen zij de stelling dat het effect van de religieuze socialisatie van ouders op hun kinderen deels bepaald wordt door het effect van leeftijdsgenoten en de kerk. Uit hun onderzoek blijken ouders naast indirecte invloed echter ook directe invloed uit te oefenen op de religieuze identiteit van hun kinderen. Dit is in tegenspraak met de *channeling theory*. Daarnaast vinden Martin en collega's eveneens geen bewijs voor de aanname van de *channeling theory* dat naarmate de kinderen ouder worden, de invloed van ouders afneemt. De invloed van ouders blijkt namelijk stabiel te zijn.

Socioloog Myers (1996) onderschrijft de bevinding dat de invloed van ouders niet afneemt over de tijd. Hij is het echter niet eens met de stelling dat ouders hun kinderen kanaliseren, en daarmee met name indirecte invloed uitoefenen op de religieuze identiteit van hun kinderen. Op basis van zijn kwantitatieve onderzoek, waarin hij Amerikaanse ouders en hun volwassen kinderen over de tijd heeft gevolgd, stelt Myers immers dat ouders direct en - in vergelijking met alle andere mogelijke sociale actoren - de meeste invloed hebben op de religieuze identiteit van hun kinderen. Dit geldt volgens hem zelfs voor kinderen die al uit huis zijn.

Arnett (2004) meent daarentegen vanuit de psychologie dat er nauwelijks een verband

bestaat tussen de geloofsovertuiging van *emerging adults* en hun religieuze opvoeding, terwijl dit verband tijdens de puberteit nog wel bestaat. Dit zou komen doordat jongvolwassenen blootgesteld worden aan nieuwe ideeën en onafhankelijke beslissingen willen maken. Als gevolg hiervan zijn hun religieuze overtuigingen ook divers. Arnett en Jensen (2002) stellen op basis van hun *mixed-methods* onderzoek naar Amerikaanse *emerging adults*, dat jongvolwassenen eerder geneigd zijn om standpunten van verschillende religies te combineren, en dat zij op deze manier tot hun eigen geïndividualiseerde geloofsovertuiging komen.

2.5 Invloed van individualisering op gelovige jongeren

Uit bovenstaande blijkt dat de huidige gereformeerde jongvolwassenen zich in een geïndividualiseerde samenleving bevinden. Lühoff en Selten (2001) hebben reeds vanuit de pedagogiek onderzocht wat de invloed van individualisering is op de waarden van Nederlandse christelijk-orthodoxe jongeren, waarvan een deel tot het reformisme behoorde. Uit hun kwalitatieve onderzoek blijkt dat individualisering invloed heeft op de keuzes die deze gelovige jongeren maken. De gelovige jongeren blijken hun geloof steeds persoonlijker in te vullen en laten zich hierbij minder leiden door tradities. Een vergelijkbaar resultaat komt naar voren uit het participerende onderzoek naar Nederlandse gereformeerde meisjes op middelbare scholen van Baars-Blom (2006, aangehaald in De Groot, 2009). Uit haar onderzoek blijkt ook dat gereformeerde meisjes variëren in de manier waarop zij omgaan met de tradities in hun geloof. Uit een onderzoeksrapport van De Hart (2014) blijken orthodox-gereformeerden jongeren bovendien steeds vaker over te stappen naar zogeheten groeikerken, waar een positievere en warmere sfeer heerst, zoals in evangelische kerken. Dit wordt ook wel de *circulation of the saints* genoemd (Bibby & Brinkerhoff, 1973, aangehaald in De Hart, 2014, p. 67).

Daarnaast heeft godsdienstsocioloog De Groot (2009) reeds op basis van bestaande onderzoeken gekeken of de huidige overgave van Nederlandse jongeren aan een religie gezien kan worden als een vlucht uit de huidige maatschappij, waarin het maken van eigen keuzes centraal staat, zoals Schwartz (2015) ook al schetste. De Groot (2009) stelt: “de overgave aan een streng geloof vergt maar één keuze en die keuze levert het kader van waaruit alle andere keuzes gemakkelijk gemaakt kunnen worden” (p. 8). Uit zijn bespreking blijkt dit voor de meerderheid van de gelovige jongeren, waaronder voor gereformeerden, echter niet zo te gelden. Religie wordt niet gezien als een vlucht uit de keuzemaatschappij; het feit dat er keuzes gemaakt moeten worden in de huidige samenleving wordt door de jongeren

geaccepteerd. Bovendien blijken de enkele jongeren die wel aangeven zich over te geven aan hun geloof hier bewust voor te kiezen.

Kortom, op basis van de bestaande literatuur kan er gesteld worden dat de huidige gereformeerde jongvolwassenen hun identiteit moeten ontwikkelen in een geïndividualiseerde samenleving. Er zijn aanwijzingen dat deze individualisering invloed heeft op de keuzes die gelovige jongeren maken.

2.6 Interdisciplinariteit

Zoals uit het theoretisch kader gebleken is, zal er in dit onderzoek gebruik gemaakt worden van inzichten vanuit de sociologie, de psychologie, de godsdienstwetenschappen - waaronder de godsdienstpsychologie, de godsdienstsociologie en de godsdienstantropologie - en de pedagogiek. Hoewel alle vier de disciplines zich bezig hebben gehouden met de hoofdconcepten en andere relevante aspecten van dit onderzoek, hanteren ze elk een andere focus. Daarom moet dit onderwerp - om tot een volledig beeld te kunnen komen - op een interdisciplinaire wijze worden onderzocht.

Om te beginnen hebben zowel de sociologie als de godsdienstpsychologie en godsdienstantropologie getracht een antwoord te vinden op de vraag wat de functie van het geloof is. Waar de godsdienstpsychologie zich concentreert op de functie van het geloof voor het individu (micro), richt de sociologie zich op de functie van het geloof voor de samenleving (macro), zoals Durkheim (1912/2012). De godsdienstantropologie richt zich op het verband tussen het micro- en macroniveau. Daarnaast worden de hoofdconcepten van dit onderzoek - individualisering en identiteitsontwikkeling - binnen alle vier de disciplines behandeld. De sociologie houdt zich zowel bezig met de betekenis van individualisering voor de samenleving als geheel, zoals De Beer (2007), als met de gevolgen hiervan voor de identiteit van het individu, zoals Beck (1992) en Giddens (1990/2012).

De godsdienstwetenschappen, de pedagogiek en de psychologie houden zich - in tegenstelling tot de sociologie - niet bezig met de gevolgen van individualisering voor de samenleving als geheel, maar concentreren zich alleen op de gevolgen van individualisering voor (de identiteit van) het individu, zoals godsdienstsocioloog De Groot (2009), pedagoog Dieleman (2000) en psycholoog Arnett (2004). Daarnaast hebben de sociologie en de psychologie zich beziggehouden met de vraag welke invloed religieuze socialisatie heeft op de identiteit van het individu.

Kortom, de hoofdconcepten van dit onderwerp hebben betrekking op verschillende disciplines. Doordat de disciplines een andere focus hanteren - met name de

godsdienstwetenschappen, de psychologie en de pedagogiek ten opzichte van de sociologie -, kunnen de disciplines elkaar aanvullen. Bij de beantwoording van de hoofdvraag zullen de disciplines samenkomen tot een *common ground*. Het wordt dan immers duidelijk in hoeverre er een interactie bestaat tussen de macro-ontwikkelingen in de samenleving (individualisering, behandeld door de sociologie) en de - zich op microniveau bevindende - identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen (behandeld door de sociologie, de pedagogiek, de godsdienstwetenschappen en de psychologie). Bovendien zullen de verschillende disciplines geïntegreerd worden wanneer er gekeken wordt naar de wisselwerking tussen de religieuze socialisering (behandeld door de sociologie en psychologie) en de reflexieve keuzes van de jongvolwassenen zelf (behandeld door de sociologie, godsdienstwetenschappen, pedagogiek en psychologie).

3. Probleemstelling

3.1 Probleemomschrijving

Zoals in het theoretisch kader gesteld is, is individualisering kenmerkend voor de moderne samenleving (Mouzelis, 2012) en omvat het drie processen, namelijk detraditionalisering, emancipatie en heterogeniteit (De Beer, 2007). Individualisering heeft als gevolg gehad dat de traditionele identiteitsontwikkeling vervangen is door een moderne, reflexieve identiteitsontwikkeling (Giddens, 1990/2012; Veendrick, Timmermans & Ravesloot, 2000). Alhoewel er door Beck (1992) en Bauman (2001) gesteld wordt dat individualisering onvermijdelijk is, en ook religie blijkt te individualiseren, lijken gereformeerden zich hier (deels) aan te kunnen onttrekken (De Hart, 2014). Een aantal voorbeelden van reformatorische waarden, die strijdig zijn met de waarden van de geïndividualiseerde samenleving, zijn de focus op het gezin (SGP, 2015; Van Rhee, 2010) en de afwijzing van homoseksualiteit praktiseren (Boer, 2015; SGP, 2015; Vreugdenhil, 2004).

Het is onduidelijk hoe gereformeerde jongvolwassenen met deze discrepantie tussen de reformatorische waarden en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij omgaan, en wat voor invloed dit heeft op hun identiteitsontwikkeling. Daarom zal er in dit onderzoek getracht worden om hun ervaringen in kaart te brengen. Er is gekozen voor jongvolwassenen, omdat deze levensfase getypeerd wordt door een periode van identiteitsverkenning (Arnett, 2004). De *emerging adulthood* is de periode bij uitstek waarin jongvolwassenen hun eigen wereldvisie - inclusief hun geloofsovertuiging - ontwikkelen. Om deze reden is het te verwachten dat gereformeerde jongvolwassenen in deze levensfase geconfronteerd worden

met de keuze omtrent de waarden van de geïndividualiseerde samenleving en die van hun geloofsovertuiging.

3.2 Vraagstelling

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *In hoeverre speelt de discrepantie tussen de waarden van het reformisme en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij een rol in de identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen?* Deze hoofdvraag zal aan de hand van vier deelvragen beantwoord worden.

De eerste deelvraag luidt: *Wat ervaren gereformeerde jongvolwassenen als de kernwaarden van hun geloofsovertuiging?* Door het beantwoorden van deze deelvraag zal er eerst een duidelijk beeld ontstaan welke waarden van het reformisme voor de jongvolwassenen centraal staan. Er zal eveneens besproken worden hoe zij deze kernwaarden in hun dagelijks leven tot uitdrukking laten komen.

De tweede deelvraag is: *Hoe zijn de religieuze kernwaarden van gereformeerde jongvolwassenen tot stand gekomen?* Als gevolg van individualisering worden jongvolwassenen, als reflexieve wezens, in staat gesteld hun identiteit zelf te ontwikkelen (Beck, 1992; Dieleman, 2000; Giddens, 1990/2012). Dit brengt zowel vrijheid als een bepaalde druk en risico's met zich mee. De vraag is of het ontwikkelen van een religieuze identiteit ook een individueel proces is, aangezien de literatuur vooralsnog geen eenduidig beeld biedt van de rol van religieuze socialisatie (Martin, White & Perlman, 2003). Daarom zal er bij het beantwoorden van deze deelvraag gekeken worden naar de wisselwerking tussen de invloed van de religieuze socialisering en de reflexieve keuzes van de jongvolwassenen zelf.

De derde deelvraag luidt: *In hoeverre ervaren gereformeerde jongvolwassenen de detraditionalisering in de moderne maatschappij als tegenstrijdig met hun persoonlijke religieuze waarden?* Detraditionalisering is één van de aspecten van individualisering en houdt in dat de verbindingen met de traditionele instituties, zoals de kerk en het gezin, zwakker worden (De Beer, 2007). Ontzuiling kan in het kader van detraditionalisering geplaatst worden. Voor het beantwoorden van deze deelvraag zullen de jongvolwassenen gevraagd worden naar de waarde die zij hechten aan traditionele instituties, en zal er worden ingegaan op de vraag in hoeverre hun dagelijks leven gekenmerkt wordt door ontzuiling.

De vierde, en laatste deelvraag zal ingaan op een ander aspect van individualisering, en luidt: *In hoeverre ervaren gereformeerde jongvolwassenen de emancipatie in de moderne maatschappij als tegenstrijdig met hun persoonlijke religieuze waarden?* Emancipatie houdt

een toenemende keuzevrijheid in (De Beer, 2007) en heeft als gevolg gehad dat het individu niet meer gebonden is aan het traditionele rolpatroon; het individu kan steeds meer zijn wie hij of zij wil zijn (De Keere, 2013). Zowel de levensloop van de jongvolwassenen, authenticiteit en zelfexpressie als de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen zullen hier aan bod komen.

3.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Het feit dat er op papier scherpe tegenstellingen bestaan tussen de reformatorische waarden en de waarden van de geïndividualiseerde samenleving, en er gesproken wordt over het bestaan van een 'refozuil' (Van Dam, 2011) in een - verder grotendeels - ontzuilde samenleving (Zwaan, 2009), leidt tot onbegrip. De veelal negatief ingekleurde stereotypen die er over gereformeerden bestaan, weerspiegelen dit onbegrip. Zo worden gereformeerden onder andere geassocieerd met homohaar en vrouwenonderdrukking (Kleinjan, 2013). Dit onderzoek kan mogelijk bijdragen aan het nuanceren van deze - op papier scherpe - tegenstellingen en aan het wegnemen van de negatieve stereotypen omtrent gereformeerden, wanneer blijkt dat de verschillen tussen de reformatorische waarden en die van de geïndividualiseerde maatschappij volgens de jongvolwassenen meevallen. Wellicht leidt dit tot een beter begrip van de huidige gereformeerde jongvolwassenen, en kan een verdere polarisatie tegengegaan worden.

Daarnaast kan dit onderzoek vanuit politiek oogpunt van belang zijn. Als reactie op het feit dat de SGP haar partijprogramma in de loop der tijd gedwongen heeft moeten aanpassen aan de huidige samenleving, zoals dat vrouwen zich nu ook verkiesbaar moeten kunnen stellen voor de SGP (Willems, 2013), vraagt Voerman (2008) zich af hoe lang de SGP kan voortbestaan. Hij stelt dat dit afhankelijk is van de opvattingen van de gereformeerde gezindte. De opvattingen van gereformeerde jongvolwassenen, die in dit onderzoek centraal staan, lijken aldus een essentiële rol te kunnen spelen in het bepalen van het voortbestaan van de SGP. Hoe meer hun opvattingen blijken overeen te komen met die van de geïndividualiseerde maatschappij, des te meer zal de SGP zich hieraan moeten aanpassen, wil zij haar plaats in de Tweede Kamer kunnen behouden.

Bovendien blijken gereformeerde jongvolwassenen in de literatuur een groep te vormen waar, zover bekend, nog weinig onderzoek naar is gedaan. De vraag in hoeverre de discrepantie tussen de reformatorische waarden en de waarden van de geïndividualiseerde samenleving een rol speelt in de identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen is dan ook nog onderbelicht gebleven in de literatuur. Dit onderzoek zal dit gemis opvullen.

Uit het theoretisch kader is eveneens gebleken dat een eenduidig beeld over de invloed van religieuze socialisatie op de identiteit van religieuze jongvolwassenen tot dusver ontbreekt. Daarom wordt er in dit onderzoek getracht een bijdrage te leveren aan het verduidelijken van deze rol van religieuze socialisatie. Het analyseren van de wisselwerking tussen de reflexieve keuzes van de gereformeerde jongvolwassenen zelf en hun religieuze socialisatie leidt wellicht tot nieuwe inzichten over beide processen.

4. Methode

4.1 Onderzoeksstrategie

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de ervaringen van gereformeerde jongvolwassenen rondom de tegenstrijdigheden tussen de waarden van hun geloof en die van de geïndividualiseerde samenleving, en om te kijken in hoeverre deze tegenstrijdigheden een rol spelen in hun identiteitsontwikkeling. De hierbij passende epistemologie is het interpretivisme. In dit onderzoek zal er immers getracht worden om de ervaringen van gereformeerde jongeren te begrijpen, en om deze ervaringen in het al bestaande sociaal wetenschappelijk kader te plaatsen (Bryman, 2012, p. 31). Het inleven in deze gereformeerde jongvolwassenen en het begrijpen van de totstandkoming van mogelijke subjectieve verschillen tussen hen, is de taak van de interpreterende onderzoeker (Bryman, 2012, p. 31).

Daarnaast is dit onderzoek gebaseerd op een constructivistische ontologie. In dit onderzoek wordt identiteit - één van de hoofdconcepten - namelijk gezien als een sociaal construct, waaraan gereformeerde jongvolwassenen zelf vorm kunnen geven. Identiteitsvorming wordt gezien als een continu en reflexief proces (Giddens, 1990/2012). Bovendien wordt er gekeken welke waarden van het reformisme de jongvolwassenen beschouwen als hun kernwaarden. De waarden van het reformisme worden zodoende ook niet gezien als een vaststaand gegeven. Wanneer concepten niet beschouwd worden als vaststaand, is een constructivistische ontologie van toepassing (Bryman, 2012, p. 33). Het in kaart brengen van subjectieve ervaringen, de constructivistische ontologie en de interpretatieve epistemologie vereisen een kwalitatieve onderzoeksstrategie (Bryman, 2012, p. 31-36).

4.2 Onderzoeksdesign

Dit onderzoek maakt gebruik van een cross-sectioneel onderzoeksdesign, omdat er in dezelfde periode meerdere gereformeerde jongvolwassenen zullen worden geïnterviewd. Het is tevens

de bedoeling om, indien mogelijk, patronen in de ervaringen van de jongvolwassenen te ontdekken. Deze patronen zouden ook representatief moeten zijn voor gereformeerde jongvolwassenen die niet tot de respondentengroep behoorden. Het feit dat er meerdere cases op één tijdstip worden onderzocht en dat er in hun ervaringen patronen worden gezocht, maakt een cross-sectioneel onderzoeksdesign van toepassing (Bryman, 2012, p. 59).

4.3 Onderzoeksmethode

Om achter de ervaringen van gereformeerde jongvolwassenen te komen, wordt er gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews. Er is voor deze methode gekozen, omdat bepaalde onderwerpen aan de orde moeten komen voor het kunnen beantwoorden van de hoofdvraag (Bryman, 2012, p. 471). Er zal hierbij gewerkt worden met een semigestructureerde vragenlijst. Het voordeel van het werken met zo'n vragenlijst is dat enerzijds de interviewer voldoende ruimte heeft om de te behandelen onderwerpen te bespreken, en dat anderzijds de respondenten nog genoeg ruimte hebben om hun eigen ervaringen te delen.

Wellicht komen de respondenten met relevante onderwerpen waar voorafgaand aan het interview nog niet over was nagedacht. In zo'n geval biedt een semigestructureerd interview genoeg flexibiliteit voor de interviewer om hier op in te spelen (Bryman, 2012, p. 471). Tevens gaat het in dit onderzoek om persoonlijke verhalen, waardoor een focusgroep minder geschikt is.

4.4 Onderzoekspopulatie en sampling

De onderzoekspopulatie bestaat uit gereformeerde jongvolwassenen. De term 'jongvolwassenen' verwijst in dit onderzoek naar de periode die Arnett (2004) omschrijft als de *emerging adulthood* ('volwassenen in opkomst'). Jongeren in deze periode zijn tussen de 18 en 25 jaar, maar de leeftijdsgrenzen zijn flexibel. De *emerging adulthood* wordt gezien als de periode waarin de *emerging adults* hun eigen geloofsovertuiging ontwikkelen, waardoor het aannemelijk is dat gereformeerde jongvolwassenen in deze periode hun keuzes maken tussen de moderne waarden en die van hun geloofsovertuiging.

Om deze gereformeerde jongvolwassenen te werven, zal er gebruik gemaakt worden van de *non-probability sampling*-methode *purposive sampling*, wat inhoudt dat de respondenten aan bepaalde criteria moeten voldoen, waardoor zij relevant zijn voor de onderzoeksvraag (Bryman, 2012, p. 418). In dit geval zijn de criteria dat de respondenten jongvolwassen zijn en zich (in een bepaalde mate) verbonden voelen met het reformisme. Er

is niet voor één specifieke groep binnen het reformisme gekozen, omdat op deze manier de (mogelijke) verschillen tussen de verschillende stromingen in kaart gebracht kunnen worden.

Het type *purposive sampling* dat in dit onderzoek wordt toegepast, is *snowball sampling*. Gereformeerden worden gezien als een hechte gemeenschap, wat onder meer te zien is aan hun hoge mate van kerkgang (CBS, 2014; De Hart, 2014). Hierdoor zal hoogstwaarschijnlijk iedere gereformeerde wel een andere gereformeerde kennen. Met hulp van - in eerste instantie - één *gatekeeper* uit het persoonlijk netwerk van de onderzoeker wordt er verwacht dat via-via het streven van vijftien respondenten, dat nodig is om theoretische saturatie te bereiken, gehaald zal worden. Het nadeel van deze *sampling*-methode is de beperkte generaliseerbaarheid (Bryman, 2012, p. 424). Bij een kwalitatief onderzoek is dit echter geen probleem, omdat het hoofddoel ook niet generaliseren is, maar exploreren en - in dit geval - het in kaart brengen van een onderbelicht fenomeen.

4.5 Operationalisering

Het eerste concept, individualisering, valt in navolging van De Beer (2007) in dit onderzoek uiteen in de dimensies detraditionalisering en emancipatie. De dimensie heterogeniteit, die volgens De Beer ook behoort tot individualisering zal in dit onderzoek niet bevraagd worden, omdat het waarschijnlijk als respondent lastig is om te beoordelen of er sprake is van heterogeniteit onder gereformeerde jongvolwassenen.

De dimensie detraditionalisering houdt in dat de banden met de traditionele instituties verzwakken (De Beer, 2007). De traditionele instituties, ofwel de subdimensies van detraditionalisering, die in dit onderzoek centraal staan zijn: de kerk, het (traditionele) gezin, de lokale gemeenschap en de politieke partij (Dieleman 2000; De Beer, 2007). De indicatoren voor de affiniteit met de kerk zijn de mate van kerkgang, kerklidmaatschap, lidmaatschap van kerkverenigingen en deelname aan jongerendagen. De indicatoren voor de banden met het (traditionele) gezin zijn de waarde die aan het huwelijk en aan het krijgen van kinderen gehecht wordt, en de attitude ten opzichte van alternatieve gezinsvormen (Dieleman, 2000). Een voorbeeldvraag behorend bij de indicator 'huwelijk' luidt: In hoeverre hecht jij waarde aan het huwelijk? De indicator voor de verwantschap met de lokale gemeenschap is de sociale cohesie in de buurt. De indicatoren voor de banden met een politieke partij zijn lidmaatschap van een politieke partij en stemgedrag.

De tweede dimensie van individualisering, emancipatie, houdt toegenomen keuzevrijheid in (De Beer, 2007). De eerste subdimensie hiervan is de levensloop van de jongvolwassenen met de bijbehorende indicatoren het ideaalbeeld van de levensloop (Helson

& Picano, 1990) en de verantwoording hiervan, refererend aan de verschillende individualiseringsroutes die jongvolwassenen kunnen volgen (Schwartz, Côte & Arnett, 2005). De tweede subdimensie is homo-emancipatie met als indicatoren homo-acceptatie en de attitude ten opzichte van zelfexpressie en authenticiteit (De Keere, 2013). Een voorbeeldvraag behorend bij de laatstgenoemde indicator luidt: In hoeverre vind jij dat iedereen mag zijn wie hij of zij wil zijn? De derde en laatste subdimensie van emancipatie is vrouwenemancipatie. De bijbehorende indicatoren zijn de genderrolverdeling in het huishouden en de genderrolverdeling op de arbeidsmarkt (Brinkgreve & De Regt, 2009).

Het tweede concept, identiteitsontwikkeling, valt in dit onderzoek uiteen in twee dimensies: de persoonlijke (religieuze) waarden van de jongvolwassenen (Arnett, 2004) en de totstandkoming van deze waarden, ofwel religieuze socialisering (Cohen-Malayev, Schachter & Rich, 2014). De eerste subdimensie van persoonlijke (religieuze) waarden is de betekenis van de (religieuze) waarden met de bijbehorende indicatoren de belangrijkste waarden van het reformisme en de attitude ten opzichte van de ontwikkelingen in de geïndividualiseerde maatschappij. De tweede subdimensie is de uitdrukking van deze waarden met als indicator de mate waarin de respondenten deze waarden naleven. De derde subdimensie is reflexiviteit (Beck, 1992; Giddens; 1990/2012) met als indicator de mate waarin de waarden voor de respondenten veranderen. Een voorbeeldvraag behorend bij de laatste indicator luidt: Zijn dit voor jou altijd al de meest belangrijke waarden geweest?

De subdimensies van religieuze socialisering zijn de actoren die volgens de literatuur invloed kunnen hebben op de religieuze identiteit van jongeren, namelijk de kerk, religieuze ouders, religieuze *peers* en religieus onderwijs (Martin, White & Perlman, 2003; Vaidyanathan, 2011). De rol die elk van deze instituties speelt, vormt de indicator voor de desbetreffende institutie. De operationaliseringstabel is weergegeven in bijlage 8.1 en de semigestructureerde vragenlijst is weergegeven in bijlage 8.2.

4.6 Methode dataverwerking en -analyse

Nadat de interviews getranscribeerd zijn, zullen de data geanalyseerd worden. De manier van data-analyse kan bestempeld worden als inductief, aangezien er vanuit de data naar de theorie gewerkt zal worden (Bryman, 2012, p. 380). Voor het analyseren van de data zal er gebruikt gemaakt worden van *grounded theory*. Dit betekent ook dat het onderzoeksproces iteratief zal zijn. Er zal immers getracht worden om de data steeds terug te koppelen aan de reeds bestaande theorieën en deze met nieuwe inzichten aan te vullen. Op basis van de interviews zal er eerst open gecodeerd worden, wat inhoudt dat de data regel voor regel gelabeld zullen

worden (Bryman, 2012, p. 569). Er zal hierbij bovendien gelet worden op wat er tussen de regels door wordt gezegd. Vervolgens zullen de open codes met elkaar vergeleken en samengevoegd worden tot een aantal axiale codes. Ten slotte zal er selectief gecodeerd worden, wat betekent dat meerdere axiale codes verenigd zullen worden in enkele allesomvattende selectieve codes. Dit proces zal doorgaan totdat er theoretische saturatie bereikt is.

4.7 Ethische kwesties

In dit onderzoek zal de anonimiteit van de respondenten in verband met ethische kwesties gegarandeerd worden door hun namen te figneren (Bryman, 2012, p. 142). De respondenten zullen hiervan op de hoogte worden gesteld. Bovendien zal er aan hen toestemming gevraagd worden voor het opnemen van de interviews. Bij de respondentenwerving zal er rekening gehouden moeten worden met de - vaak negatief ingekleurde - stereotypen over gereformeerden (Kleinjan, 2013). Deze stereotypen zouden wat betreft deelname zowel een reden voor terughoudendheid als een reden voor bereidheidwilligheid kunnen zijn, omdat de stereotypen hersteld kunnen worden. In verband met deze stereotypen is een positieve benadering van de respondenten van belang. Daarnaast kunnen sommige onderwerpen in het interview gevoelig liggen, waardoor het belangrijk is om als ongelovige onderzoeker zo objectief mogelijk te zijn en begrip te tonen voor mogelijk afwijkende standpunten. De respondenten moeten zich echt vrij kunnen voelen om voor hun waarden uit te kunnen komen.

5. Resultaten

5.1 Onderzoeksproces

In totaal hebben zestien respondenten deelgenomen aan dit onderzoek, waarvan drie mannen en dertien vrouwen. De eerste respondenten zijn geworven met hulp van drie verschillende *gatekeepers* uit het persoonlijk netwerk van de onderzoeker. Vervolgens is het proces van *snowball sampling* ingezet. De respondenten waren op één van de *gatekeepers* na, die wegens zijn gereformeerde achtergrond ook is geïnterviewd, allen onbekend voor de onderzoeker. Ondanks het gegeven dat de onderzoeker ook voor de respondenten een vreemde was, reageerden de respondenten gelijk enthousiast.

De interviews vonden of bij de respondenten thuis of bij de onderzoeker thuis plaats. Er is aan de respondenten toestemming gevraagd voor het opnemen van de interviews en geen

van de respondenten heeft hier bezwaar tegen gemaakt. De interviews duurden gemiddeld 46 minuten. Het kortste interview duurde 37 minuten en het langste interview 67 minuten. Een uitzondering hierop is een interview met een 15-jarige respondent. Door een misverstand over haar leeftijd behoorde zij ook tot de respondentengroep. Veel vragen waren voor haar echter niet relevant en mede hierdoor duurde dit interview slechts 26 minuten.

Na het transcriberen is er door middel van *grounded theory* een codeerschema opgesteld (zie bijlage 8.3). Doordat er veel onderwerpen aan bod zijn gekomen in de interviews, zijn er veel open codes ontstaan. De selectieve codes komen overeen met de (dimensies van de) hoofdconcepten van dit onderzoek. Reflexiviteit kwam echter zo vaak naar voren, dat dit begrip in plaats van een indicator voor de persoonlijke (religieuze) waarden, een selectieve code is geworden. Een voorbeeld van een gecodeerd interview is weergegeven in bijlage 8.5.

5.2 Introductie respondenten

De respondenten vallen allen, met uitzondering van de 15-jarige, in de leeftijdscategorie van 17 tot en met 26 jaar oud en zijn allen woonachtig in Zeeland. Vaak wonen zij in dorpen die deel uitmaken van de zogeheten *Bible Belt*. Zo wonen de 26-jarige Stef¹, 26-jarige Mark, 17-jarige Julia, 18-jarige Jonas, 18-jarige Gina en 22-jarige Sara in het dorp Aagtekerke. Alle zes wonen zij bij hun ouders. Sara zal echter aankomende zomer gaan trouwen en samenwonen met haar vriend. Zij hebben reeds een huis gekocht in Aagtekerke. Ondanks dat ook de 25-jarige Linda, 26-jarige Lea en 22-jarige Liza in Aagtekerke zijn opgegroeid, wonen zij nu elders. Zo woont Linda samen met haar man en kind in Krabbendijke, woont Liza samen met haar man in Vlissingen en woont Lea samen met haar man en kinderen in Oost-Souburg. Zowel Lea als haar man hebben uit een eerder huwelijk al (pleeg)kinderen, waardoor zij een samengesteld gezin vormen.

Diana is 25 jaar en woont samen met haar man en kind in Meliskerke. Oorspronkelijk komt zij uit Oosterland. Ook de 23-jarige Marly, 22-jarige Sanne, 17-jarige Sophie en de 15-jarige Lizzy wonen in Meliskerke. Zij wonen allen bij hun ouders. Ten slotte woont de 18-jarige Milou bij haar ouders in Vlissingen en woont de 19-jarige Eva bij haar ouders in Grijskerke. Alle respondenten zijn opgevoed in de gereformeerde gemeente², behalve Diana. Zij is opgevoed in de oudgereformeerde gemeente³. Een aantal van de respondenten behoort

---

¹ Alle namen zijn gefingeerd.

² De gereformeerde gemeente is een orthodox-protestants kerkgenootschap, en valt onder de stroming 'bevindelijk gereformeerden'.

³ De oudgereformeerde gemeente is ook een orthodox-protestants kerkgenootschap, en valt eveneens onder de stroming 'bevindelijk gereformeerden'. De opvattingen van de gereformeerde en de oudgereformeerde gemeente komen grotendeels overeen.

echter niet meer tot de stroming waarin hij of zij is opgevoed, de beweegredenen hiervoor zullen later aan bod komen. Een uitgebreider overzicht van de respondenten is weergegeven in bijlage 8.4. De volgende paragrafen zijn ingedeeld op basis van de deelvragen. Alleen de eerste twee deelvragen zijn omgewisseld voor een meer chronologische volgorde. Aangezien de hoofdvraag - min of meer letterlijk - voorgelegd is aan de respondenten zal de laatste paragraaf hieraan gewijd worden. Een terugkomend thema in vrijwel alle paragrafen is ‘gecompliceerdheid’.

5.3 Religieuze socialisering versus reflexieve keuzes

In deze paragraaf zal centraal staan hoe de jongvolwassenen aan hun geloofsovertuiging zijn gekomen. Er zal hierbij in het bijzonder gekeken worden naar de wisselwerking tussen de religieuze socialisering en de reflexieve keuzes van de jongvolwassenen zelf.

5.3.1 Religieuze opvoeding

Alle respondenten zijn opgevoed in de gereformeerde gemeente, behalve Diana en Gina. Diana is opgevoed in de oudgereformeerde gemeente en hoewel Gina wel dooplid is van de gereformeerde gemeente, zijn haar vader en moeder beide gelijk na haar geboorte overgestapt naar een ander kerkverband. Gina’s moeder naar de volle evangelie⁴ en Gina’s vader naar een relatief vrije variant van de gereformeerde gemeente. Gina heeft haar moeder hierin gevolgd. De gelovige opvoeding komt bij alle respondenten nagenoeg overeen. Zo wordt of werd er thuis gebeden, zondags twee of drie keer naar de kerk gegaan, gezongen, gelezen uit de Bijbel, veel over het geloof gepraat en wordt of werd de zondag beschouwd als een rustdag. Alleen bij Diana thuis werd er weinig over het geloof gepraat, wat zij nog steeds als een gemis ervaart, omdat ze mede hierdoor het gevoel heeft dat zij ‘de basis’ van haar geloof mist.

De gelovige opvoeding werd door de jongvolwassenen veelal omschreven als ‘normaal’, aangezien zij niets anders gewend waren en dit bij iedereen in hun omgeving zo ging. Terugkijkend op de genoten opvoeding en vergelijkend met hoe zij zelf haar kinderen opvoedt, beschreef Lea (26) de opvoeding wel als beklemmend, omdat er aan bepaalde gedragscodes voldaan moest worden om een negatief oordeel van de omgeving te voorkomen. Ook Sanne stelde dat ze het credo thuis - “*Ja, zo doen wij dat thuis hier, dus je doet maar gewoon ook zo*” - soms als dwang heeft ervaren.

---

⁴ De volle evangelie is een kerkgenootschap dat verwant is aan de pinkstergemeente. De pinkstergemeente valt op haar beurt onder de stroming ‘evangelisch christendom’.

5.3.2 (Religieus) onderwijs

De gelovige opvoeding heeft er ook voor gezorgd dat alle respondenten op zowel een reformatorische basis- als middelbare school hebben gezeten. Tien respondenten gaven aan dat deze schoolkeuzes door de ouders gemaakt zijn. Daarbij gaven de jongvolwassenen vaak aan dat dit normaal is, aangezien dit bij iedereen in hun omgeving zo ging. Een niet-religieuze middelbare school wordt eigenlijk niet in overweging genomen. Zo stelde Sanne: *“Ik ben echt niet naar een andere school wezen kijken of zo, dat is gewoon het Calvin, klaar, daar denk je niet eens over.”* De respondenten hebben deze schooltijd wisselend ervaren. Waar tien respondenten hun schooltijd als fijn hebben ervaren en de reformatorische middelbare school omschreven als een beschermde omgeving, waarin iedereen hetzelfde denkt, waardoor je jezelf en je geloof niet hoeft te verdedigen, hebben de anderen minder fijne ervaringen. Milou en Julia benoemden zowel voor- als nadelen. Voornamelijk de jongvolwassenen die (later) zijn overgestapt op een andere religieuze stroming benadrukten de minder positieve aspecten van een reformatorische middelbare school. Zij omschreven de school als ‘heel streng’ met regels die ‘nergens op slaan’, zoals het verplicht moeten dragen van een rok als vrouw, maar ook de - nog - reformatorische jongvolwassenen waren niet louter positief over het volgen van reformatorisch middelbaar onderwijs. Zij gaven aan dat dit komt doordat het gebrek aan contact met ongelovigen betekende dat zij hun geloof niet op hen konden overbrengen.

Om deze reden heeft Sophie (17) na de middelbare school dan ook overwogen om een niet-religieuze vervolgopleiding te volgen. Haar psychische klachten hebben haar echter van deze keuze weerhouden. Sophie vertelde dat zij soms depressief is, en dat ze zich met deze klachten fijner voelt in een vertrouwde, gereformeerde omgeving. Voor Julia (17), Lizzy (15) en Gina (18), die in hun examenjaar zitten, is niet hun gemoedstoestand, maar het opleidingsaanbod doorslaggevend in hun plannen om christelijk vervolgonderwijs te gaan volgen, aangezien hun beoogde vervolgopleiding niet op de gewenste manier in het openbare onderwijs wordt aangeboden. Eva’s (19) keuze voor een religieuze opleiding was daarentegen wel grotendeels gegrond op het geloof. Jonas (18), die eveneens in zijn examenjaar zit, is van plan om een niet-religieuze vervolgopleiding te volgen. Hij gaf aan dat dit voornamelijk komt door het gebrek aan christelijke hogescholen en universiteiten in Nederland. Diana (25), Linda (25), Sara (22), Liza (22), Lea (26), Mark (26), Sanne (22) en Marly (23) hebben na de middelbare school niet-religieus vervolgonderwijs genoten. Laatstgenoemde benadrukte dat zij hier bewust voor had gekozen:

“... ik was vijftien, dus dat is wel een lekkere, lastige leeftijd en ik denk van: ‘Weet je,

ik ben er wel even klaar mee, ik wil vooral eens gaan kijken wat er nog meer is dan alleen maar die christelijke mensen'.”

Hoewel ze toegaf dat deze keuze veel te maken had met haar puberale leeftijd, kijkt ze terug op een leerzame periode:

“... daar kwam een beetje het besef van: ‘Wat is nou het christelijke geloof? Wat voor waarde heeft dat nu voor je?’. Dat klinkt heel gek, je denkt daar niet over na als je in zo’n omgeving opgroeit wat voor positieve dingen het geloof eigenlijk heeft. Het is heel normaal, het is vanzelfsprekend, iedereen doet het.”

Net als Marly ervaren de anderen de stap buiten de beschermde gereformeerde wereld, zoals de respondenten het zelf vaak omschreven, als leerzaam. Ondanks dat het niet altijd even fijn was door onder andere het veelgebruikte godslasterend taalgebruik en weggevallen vanzelfsprekendheden, zorgde dit ook voor het besef van de eerdere beschermde omgeving en het besef van wat het christendom voor hen betekent.

5.3.3 Bewustwording

Dit bewustwordingsproces, wat voor enkele respondenten begon bij het stappen uit de zogenoemde beschermde wereld, lijkt een fase te zijn waarmee alle respondenten te maken hebben of hebben gehad. Het feit dat Stef (26), Liza (22) en Lea (26) zijn overgestapt op een andere religieuze stroming en dat Julia (17), Milou (18) en Diana (25) nog ‘zwevend’ zijn tussen verschillende religieuze stromingen is ook gerelateerd aan dit bewustwordingsproces. Alle zes lieten zij zich kritisch uit over de (oud)gereformeerde gemeente. Deze kritiek had met name betrekking op de (te) strenge regels qua uiterlijk, zoals het niet mogen dragen van een legging en het moeten dragen van een rok als vrouw, en op bepaalde handelingen, zoals de kinderdoop. Vijf van hen benadrukten hierbij dat deze regels voornamelijk gebaseerd zijn op tradities in plaats van op de Bijbel. Daarnaast kon ook de inhoud van de preken, die voornamelijk gingen over dood, zonde en verderf, hen niet bekoren. Zo stelde Lea dat de Bijbel niet in zijn geheel werd behandeld. Zij illustreerde dit als volgt:

“Er is zo’n tekst bijvoorbeeld van: “De bezoldiging van de zonde is de dood,” dat is een soort... de, de hele oude vertaling is dat. En dan komt daarna: “Maar de genadegift van God is het eeuwige leven.” En toen dacht ik: ‘Ja, je kan elke keer over die zonde en die dood’, maar volgens mij komt er iets achteraan zeg maar. En dat tweede stukje uit die tekst daar mocht ik het een soort, ja, daar werd niet zo overgepraat en daar kon ik ook nooit zo veel vragen over stellen, want: “Nee, je moest eerst beginnen met dat eerste stukje tekst.””

Het niet kunnen stellen van bepaalde vragen stuitte bij twee andere overgestapte respondenten eveneens op de borst, waaronder bij Diana. Diana, die opgevoed is in de oudgereformeerde gemeente, bij wie thuis ook al weinig gepraat werd over het geloof, miste in haar gemeente eveneens aansluiting doordat het geloof gebracht werd door “*oude mannetjes van de oude stempel*,” die het geloof met moeilijk taalgebruik in leesdiensten tevergeefs probeerden over te brengen.

Als gevolg van de gebrekkige aansluiting is Diana rond haar achttiende een tijd uit de oudgereformeerde gemeente gestapt. Haar huidige man heeft haar echter weer in aanraking gebracht met het reformisme, ditmaal de gereformeerde gemeente. Diana gaf aan haar plek hier nog in te moeten vinden. Dit werd gedurende het interview ook duidelijk toen zij stelde: *"Ik merk nu wel dat ik niet echt helemaal gereformeerd antwoord geef."* Bovendien gaf zij aan dat zij, mede met het oog op haar kind, het belangrijk vindt om een bewuste geloofskeuze te maken. Daarom wil zij meer kerken uitproberen, zoals de PKN⁵, maar haar man staat hier niet zo voor open.

Julia (17) moet haar plek in het geloof eveneens nog vinden, maar ze gaf aan dat dit mede komt doordat ze zich nog in andere religieuze stromingen moet verdiepen. Dat ze dit nog niet eerder gedaan heeft, komt omdat zij deze keuze pas op haar achttiende kan maken. Aangezien haar ouders het met haar kritiek op de gereformeerde gemeente eens zijn, gaan ze soms al wel gezamenlijk naar andere kerken. Milou (18) is eveneens nog ‘zwevende’, en neigt steeds meer naar het evangelisch christendom, omdat ze daar volgens haar meer met het geloof bezig zijn.

Stef (26) heeft daarentegen zijn plek reeds helemaal gevonden in het evangelisch christendom. De weg hiernaar toe verliep voor hem niet vlekkeloos; zijn aversie tegen het reformisme heeft ervoor gezorgd dat hij ‘van alles ging uitproberen’, waaronder drugs. Nadat hij inzag dat dit ook niet de oplossing was, is hij via de PKN bij het evangelisch christendom uitgekomen. Ook Gina (18), die voor het geloof van haar moeder gekozen heeft, voelt zich thuis in het evangelisch christendom. Lea (26), die naar eigen zeggen rond haar vijftiende ‘losweek’ van het reformisme en de PKN hierin als ‘tussenstap’ zag, heeft sinds kort eveneens haar plek in het evangelisch christendom gevonden. Stef, Milou, Gina en Lea gaven aan dat de grootste verschillen tussen het reformisme en het evangelisch christendom zijn dat evangelisch christenen echt wat voor God voelen, dat het lossier is, dat het ook gaat over genade, en met name dat ze mogen zijn wie ze willen zijn, refererend naar de afwezigheid van

---

⁵ De PKN, ofwel de Protestantse Kerk in Nederland, is een protestants kerkgenootschap, en valt onder de stroming ‘midden-orthodoxie’. De respondenten plaatsten de PKN tussen de gereformeerde gemeente en het evangelisch christendom.

allerlei regels betreffende het uiterlijk. Liza (22) is ten slotte overgestapt naar de Doorbrekers⁶, een jongere, enthousiastere gemeente, die volgens haar door de afwezigheid van tradities ‘wat meer in deze tijd staat’.

Naast dat het bewustwordingsproces goed zichtbaar was bij de overgestapte en nog ‘zwevende’ respondenten, lijken de respondenten die nog wel tot de gereformeerde gemeente behoren dit proces ook mee te hebben gemaakt. Twaalf - zowel overgestapte als nog reformatorische - respondenten gaven aan een periode van twijfels en grenzen opzoeken te hebben doorgemaakt. Zo werden er - vaak in de puberteit - kritische vragen gesteld, werd er uitgegaan, werden er ‘dingen gedaan met jongens’, en werden er films gekeken. Ook Mark (26) stelde dat hij een periode waarin hij twijfelde aan zijn geloof heeft ervaren:

“Nou, kijk, het is voor een, voor een refo zou ik maar zeggen, ook niet vanzelfsprekend dat hetgeen wat je voorgehouden wordt, waarmee je wordt opgevoed en wat je elke dag in de kerk hoort, zal ik maar zeggen, dat is op een bepaald punt niet vanzelfsprekend dat je dat dan ook echt gelijk gelooft en mee akkoord gaat zeg maar. Ja, ik ben daar echt wel een tijdje mee bezig geweest, voordat ik dat, voordat ik daar ook echt helemaal 100% achter kon staan, zal ik maar zeggen. Ja, ik had veel vragen en ja... dat, ja, goed, en nu sta ik er wel echt achter.”

Mark zag net als zes andere reformatorische jongvolwassenen het belijdend lidmaatschap⁷ als het moment waarop de keuze voor de gereformeerde gemeente, en daarmee een einde aan de periode van twijfels en het grenzen opzoeken, officieel gemaakt wordt. Waar de ouders nog het dooplidmaatschap van de respondenten hebben bepaald, wordt het belijdend lidmaatschap door zeven, en aldus de meeste, reformatorische jongvolwassenen gezien als de stap waarna zij zelf de verantwoording voor hun geloof gaan dragen. Hoewel de respondenten aangaven dat deze stap niet leeftijdsgebonden is, wordt de keuze vaak gemaakt rond het twintigste levensjaar. Zo zijn Jonas (18), Sophie (17), Lizzy (15) en Eva (19) van plan om belijdend lid te worden, en zijn Mark (26), Marly (23), Sara (22) en Sanne (22) al belijdend lid. Ook Diana (25) en Liza (22) zijn belijdend lid van de (oud)gereformeerde gemeente geweest. Diana deed dit echter om van catechisatie af te zijn, en Liza zag dit niet als een definitieve keuze.

Wanneer er door de nog reformatorische respondenten gespeculeerd werd over de mogelijkheid om op een ander geloof over te stappen, stelden zeven van hen dat dit wel kan, maar dat dit zeker niet aan de orde is en dat hun ouders wel teleurgesteld zouden zijn. Sophie stelde bovendien dat ze dan door de gemeente aangekeken zou worden. Ten slotte gaven

---

⁶ De Doorbrekers is een jong, christelijk kerkgenootschap dat verwant is aan de pinkstergemeente. De pinkstergemeente valt onder de stroming ‘evangelisch christendom’.

⁷ Na het afronden van catechisatie (geloofsonderwijs) kan een gereformeerde belijdend lid worden van zijn of haar kerk. Hiervoor moet hij of zij in de kerk openbaar bewijs afleggen van zijn of haar geloof door het beantwoorden van een aantal geloofsvragen.

zeven respondenten aan het steeds meer om zich heen te zien dat jongeren bewuste(re) geloofskeuzes gaan maken en besluiten de kerk geheel achter zich te laten of over te stappen op een - in vergelijking met de gereformeerde gemeente - lichtere kerk. Julia gaf de volgende verklaring voor het feit dat steeds meer jongeren de gereformeerde gemeente verlaten:

"Ik denk dat dat voor jongeren heel onaanrekkelijk is, omdat je een soort ook nog de wereld hebt zeg maar die heel erg trekt waarin je wel alles mag. Dus als je dan bijvoorbeeld in de kerk zit waar je niks mag en alles moet, dat dat een soort heel onaanrekkelijk is en dat je meer kiest om of niet of naar een lichtere kerk zeg maar te gaan."

5.3.4 De rol van (religieuze) vriendschappen

Vrienden lijken ook een rol te kunnen spelen in het overwegen van een overstap op een andere religieuze stroming. De vrienden van Milou bijvoorbeeld hebben haar in aanraking laten komen met het evangelisch christendom, waardoor zij nu 'zwevend' is tussen de gereformeerde gemeente en het evangelisch christendom. Net als Milou, gaven dertien andere respondenten aan dat het merendeel van hun vrienden, als gevolg van de religieuze opvoeding en het gevolgde religieus onderwijs, gelovig is, hetzij hetzelfde geloof, hetzij een ander geloof. Zes respondenten vertelden helemaal geen ongelovige vrienden te hebben.

Tien respondenten gaven aan dat er verschillen zitten tussen ongelovige vrienden en gelovige vrienden. Het verschil zit met name in het feit dat er over bepaalde zaken anders gedacht wordt, zoals over bepaalde vrijetijdsactiviteiten, de zondag, relaties en vloeken. Ook over het doel van het leven wordt anders gedacht, zo vertelde Diana: "... de niet-gelovigen hebben meer zoiets van: 'Je leeft maar één keer, je moet alles eruit halen wat erin zit', en bij de gelovigen hoeft dat niet per se, zij hebben zoiets van: 'Ja, er is wat belangrijkers of zo'." Sanne zag deze verschillen eveneens: "... waarvoor leef je? Voor je plezier, voor je geluk? Of leef je voor, ja, eigenlijk voor Gods eer zou je moeten leven. Dat zijn twee hele andere dingen, heel anders." Mede hierdoor heeft Sanne weleens het gevoel dat zij in een ongelovige omgeving moet schakelen, waardoor zij niet geheel haarzelf kan zijn.

Door deze verschillen werd de relatie met ongelovige vrienden door vijf respondenten als oppervlakkiger omschreven. De respondenten die andersgelovige vrienden hebben, gaven eveneens aan dat er soms sprake is van meningsverschillen. Diana stelde dat deze meningsverschillen voor haar beperkend werken. Zo durft ze in de gereformeerde vriendengroep van haar man, waarin enkele - voor haar - strenge gereformeerden zitten, niet altijd haar mening te geven en kleedt ze zich liever niet in een broek.

Concluderend kan er gesteld worden dat hoewel alle respondenten een religieuze

opvoeding, en mede hierdoor religieus onderwijs, hebben genoten, zij zo goed als allemaal - soms na een periode van twijfels en grenzen opzoeken (in de puberteit) - bewust lijken te hebben gekozen voor het geloof dat zij op dit moment aanhangen. Door de meeste gereformeerde respondenten werd het belijdend lidmaatschap gezien als de markering van een bewuste keuze voor het reformisme. De overige respondenten hebben wegens kritiek op met name de regels en de inhoud van het reformisme, de (oud)gereformeerde gemeente verlaten voor een andere religieuze stroming of zijn dit van plan te doen.

5.4 Persoonlijke religieuze waarden

In deze paragraaf zal er worden ingegaan op wat de gereformeerde opgevoede jongvolwassenen beschouwen als de kernwaarden van hun geloof en hoe zij deze tot uitdrukking laten komen. Bovendien zal er besproken worden wat het geloof hen biedt.

Hoewel sommige respondenten aldus niet meer tot het reformisme behoren, verschillen de waarden die de gereformeerde respondenten en die de niet meer gereformeerde respondenten het meest van belang vinden niet. Tien respondenten verwezen voor de meest belangrijke waarden van hun geloof naar de waarden die in het Christendom in zijn algemeenheid centraal staan, ofwel de tien geboden, met God liefhebben op de eerste plaats en met je naasten liefhebben (als jezelf) op de tweede plaats. De respondenten gaven hierbij aan dat zij deze waarden zoveel mogelijk proberen na te leven. Dit komt met name tot uitdrukking door anderen te helpen, variërend van het helpen van de buurman tot ontwikkelingswerk.

Vijf respondenten gaven wel aan dat naleven van de tien geboden lastig voor hen is. Alhoewel zij zoveel mogelijk hun best doen, schieten zij - naar eigen zeggen - soms tekort. Zij noemden hiervoor verschillende redenen, waaronder eigen belangen die soms voorop staan en het feit dat er binnen de gereformeerde gezindte verschillende opvattingen bestaan over hoe de tien geboden nageleefd moeten worden, waardoor het lastig kiezen is wat de juiste manier is. Ook het hebben van niet-gelovige vrienden zorgt voor moeilijkheden. Jonas (18) stelde bijvoorbeeld dat hij het lastig vindt om zijn ongelovige vrienden te corrigeren wanneer zij vloeken - wat hij wel als zijn plicht ervaart -, omdat hij dan een vriendschap op het spel zet. Linda (25) gaf wel aan dat het naleven van de tien geboden met de leeftijd steeds beter gaat: *“Kijk, als je jong bent dan fladder je maar gewoon een eind zelf zeg maar en als je wat ouder wordt dan denk ik toch wel dat je er wat serieuzer in wordt.”*

Naast het feit dat het vermogen om de waarden na te leven met de leeftijd verandert, veranderen voor drie respondenten de waarden die zij het meest van belang vinden ook. Voor

Gina bijvoorbeeld kan dit per moment verschillen, zo ziet ze God soms als een ‘Vader’ en soms als een ‘Vriend’. De overige respondenten stelden echter dat de waarden die zij het meest van belang vinden niet over de tijd veranderen. Naast de tien geboden zijn ‘positiviteit’, ‘zekerheid’, ‘toekomstperspectief’ en ‘vertrouwen’ waarden die door de respondenten genoemd zijn. Deze waarden komen deels overeen met wat het geloof de respondenten biedt. Het geloof biedt de respondenten namelijk ‘troost’, ‘hulp’, ‘steun’, ‘houvast’, ‘rust’, ‘een antwoord’, ‘liefde’, ‘hoop’ en ‘vertrouwen (op een grotere macht)’. Liza en Milou gaven aan dat het geloof het meest belangrijke in hun leven is. Zo stelde Milou:

“Ik geloof gewoon dat dat gewoon het doel is waarom ik leef zeg maar. Ik leef voor God en uhm... op deze aarde zoveel mogelijk mensen over hem te vertellen en laten zien, ja, hoe liefdevol God is en zo.”

Ook kan het geloof de respondenten door moeilijke periodes heen slepen, zo vertelde Sophie dat het geloof haar helpt bij haar psychische klachten. Hoewel het geloof de respondenten aldus veel voordelen biedt, stelde Sanne dat het geloof haar leven eigenlijk ook gecompliceerder maakt. Zij verwoordde dit als volgt:

“Ik maak ook weleens foute keuzes en dan denk ik van: ‘Ja, voor mij is dat dus niet een foute keuze maken en morgen een nieuwe dag beginnen en het is weg’. Dan denk ik van: ‘Ja, het komt wel een keer terug’.”

Desondanks kan Sanne zich geen leven zonder haar geloof voorstellen: *“Ik zou dan echt een stukje van mezelf kwijt zijn...”* Kortom, de tien geboden worden door de meerderheid van de respondenten beschouwd als de kernwaarden van hun geloof. Het zo goed mogelijk naleven van de tien geboden is echter wel lastig. Ten slotte kan er gesteld worden dat ondanks dat het geloof het leven soms kan bemoeilijken, het geloof de meeste respondenten veel positieve aspecten biedt, die veelal geschaard kunnen worden onder houvast.

5.5 Detraditionalisering

In deze paragraaf zal er worden gekeken in hoeverre de respondenten de detraditionalisering in de huidige maatschappij als tegenstrijdig ervaren met hun persoonlijke religieuze waarden. De band van de respondenten met verschillende instituties - achtereenvolgens de kerk, het (traditionele) gezin, de buurt en de politieke partij - zal besproken worden.

5.5.1 Verbondenheid met de kerk

Het merendeel van de respondenten gaf aan zich verbonden te voelen met de kerk. Alleen

Diana en Linda moeten mede door een verhuizing hun plek nog vinden. In de tijd dat Diana helemaal niet naar de kerk ging, ervoer ze een gemis, dat ze lastig te verklaren vond. Ze meende dat het wellicht door een combinatie kwam van het wegvallen van een gewoonte en door het gevoel alsof ze het alleen niet redde. Mede hierdoor gaat ze nu weer naar de kerk. Ook Julia gaf aan dat ze zich niet verbonden voelt met de gereformeerde gemeente op haar dorp. Desondanks gaat ze wel bijna elke zondag naar de kerk, net als alle respondenten. De mate van kerkgang van de respondenten varieert van één tot drie keer per week. Naast de kerkdiensten, hebben twaalf respondenten ook deelgenomen aan kerkelijke activiteiten, zoals jeugdverenigingen. Het zijn voornamelijk de twintigplussers die hier niet meer naar toegaan, omdat zij zich hier te oud voor voelen en de zaterdagavond liever met hun vrienden doorbrengen. Bovendien zijn vier respondenten actief betrokken bij de kerk, zo is Stef bijvoorbeeld leidinggevende van een jongerengroep.

Wanneer er gevraagd werd naar de verbondenheid met de kerk, maakten zes respondenten een onderscheid tussen het kerkgebouw qua kerkmuren, de inhoud van het geloof en de mensen in de kerk. Zo vertelde Liza dat zij zich niet verbonden voelt met het kerkgebouw qua kerkmuren, maar dat de mensen die in Jezus geloven voor haar de kerk vormen. Lea lijkt deze mening te delen:

“We geloven ook niet dat er een hemel is voor de Ger. Gemmers en een hemel voor de hervormden, er is toch één hemel? Dus ja, hoe voel je je zelf verbonden met de kerkinstituten? Dan denk ik van: ‘Ja, ik voel mezelf verbonden met gelovigen die allemaal geloven in één God’, zeg maar. Daar verbind ik mezelf liever aan dan aan een kerkje met z’n regeltjes.”

Sophie voelt zich daarentegen juist meer verbonden met het geloof zelf dan met de kerkgangers, aangezien zij zich door hen niet geaccepteerd voelt. De betekenis van de kerk verschilde ook tussen de respondenten, zo wordt de kerk onder andere gezien als de plek waar God spreekt en als een moment om van medekerkgangers te leren. Dertien respondenten gaven aan dat hun relatie met de kerk in de loop van de jaren veranderd is. Waar zij eerst nog naar de kerk gingen voor hun ouders en alles wat er gezegd werd voor lief namen, gaan zij nu omdat zij dit zelf willen en kijken ze met een kritische blik. Zo stelde Eva:

“... want vroeger dan ging je naar de kerk en dat was dan normaal, maar als je ouder wordt dan denk je wel van: ‘Hé, waarom zit ik hier? Wat doe ik hier? Wat wordt er hier gezegd?’, en dan ga je er toch over nadenken.”

Hoewel het merendeel van de respondenten zich aldus wel verbonden voelt met de kerk, zien vijf respondenten wel om zich heen dat er minder waarde gehecht wordt aan de

kerk. Julia, die zelf van plan is om de gereformeerde kerk te verlaten, merkt het zowel in haar vriendengroep als bij haar zelf. Alhoewel Julia zelf toegaf soms het uitslapen te verkiezen boven het naar de kerk gaan, omschreef ze dit niet als een positieve ontwikkeling, omdat er volgens haar toch al te weinig tijd aan God wordt besteed. Ondanks dat Gina en Liza wel wekelijks naar de kerk gaan, gaven zij toe het geloof en de Bijbel belangrijker te vinden dan wat er in het instituut de kerk van hen verwacht wordt. Sara ziet deze ontwikkeling daarentegen niet om haar heen. Dit komt volgens haar omdat zij zich in een relatief beschermde wereld begeeft, waarin al haar vrienden eveneens van de kerk zijn.

5.5.2 Verbondenheid met het (traditionele) gezin

Alle respondenten blijken veel waarde te hechten aan het gezin. Linda (25), Lea (26) en Diana (25) hebben reeds een gezin. Het geloof blijkt een belangrijke rol te spelen bij de partnerkeuze van de jongvolwassenen. Zo zou de ideale partner volgens alle respondenten het geloof moeten delen of er minimaal voor open moeten staan. Ook aan het huwelijk wordt door alle respondenten veel waarde gehecht. Zo zijn Diana, Lea, Linda en Liza (22) al getrouwd, en zal Sara (22) aankomende zomer gaan trouwen. Op Diana na stelden alle respondenten dat het belang dat zij aan het huwelijk hechten, gerelateerd is aan hun geloof, aangezien trouwen in de Bijbel voorgeschreven staat. Het huwelijk wordt gezien als een sterke verbintenis en kinderen worden gezien als zegen op het huwelijk. Ongetrouwd samenwonen werd door bijna iedereen afgekeurd. Zo stelde Marly: *“Er is geen andere goede mogelijkheid dan het huwelijk. Samenwonen is voor ons geen optie, zal ik maar zeggen, maar je huwelijk verbreken dus ook niet, echtscheiding.”* Voor Diana speelde haar geloof en de verbintenis een minder grote rol op het moment van trouwen. Het ging haar meer om een meisjesdroom die uitkwam, maar nu zij hier met haar toegenomen kennis van het geloof op terugkijkt, wordt ook voor haar de verbintenis steeds belangrijker.

Voor Lea (26) speelt naast het geloof haar geschiedenis van ontrouw van haar vorige partner een belangrijke rol in de waarde die ze aan het huwelijk hecht. Het feit dat zij en haar man beide voor de tweede keer getrouwd zijn, en dat zij hiervoor samen een tijd ongehuwd hebben samengewoond, kon ze op basis van haar geloof verantwoorden, aangezien scheiden geoorloofd is wanneer de ander de belofte heeft verbroken, en het trouwen al in de planning stond. Aangezien zowel Lea als haar man al (pleeg)kinderen hebben uit een eerder huwelijk, vormen zij een samengesteld gezin, en aldus een - in vergelijking met het traditionele gezin - alternatieve gezinsvorm. Elf respondenten stelden negatief tegenover alternatieve gezinsvormen te staan, waarbij met name eenoudergezinnen ter sprake kwamen. Deze mening

verantwoordden zij op basis van werkervaring met deze gezinsvormen of op basis van hun geloof. Een veel gehoord argument vanuit het geloof voor het feit dat een kind beide ouders nodig heeft, was dat God niet voor niets een man en vrouw geschapen heeft en ervoor gezorgd heeft dat zij samen kinderen kunnen voortbrengen. Vijf respondenten gaven wel aan dat hoewel zij zelf niet voor een alternatieve gezinsvorm zouden kiezen, anderen het zelf moeten weten.

Aan het (traditionele) gezin wordt aldus nog steeds veel waarde gehecht door nagenoeg alle respondenten. De meeste respondenten zouden de detraditionalisering betreffende het gezin in de samenleving dan ook als een negatieve ontwikkeling bestempelen, aangezien zij het gezin een erg belangrijk instituut vinden.

5.5.3 Verbondenheid met de buurt

Zoals eerder gesteld wonen of woonden de meeste respondenten in dorpen die deel uitmaken van de *Bible Belt*, namelijk Aagtekerke, Meliskerke en Krabbendijke. Alleen Milou en Eva hebben nog nooit in een buurt gewoond die verbonden is aan hun geloof. Zij stelden dan ook dat het geloof niet van belang is voor de verbondenheid met de buurt. De ervaringen met het wonen in een overwegend gereformeerd dorp zijn wisselend. Zo wordt de hoge mate van sociale controle, dat zich onder andere uit in roddelen, door zes respondenten als negatief ervaren. Hoewel drie gereformeerde respondenten benadrukten dat er niet anders met niet-gereformeerden in het dorp wordt omgegaan dan met gereformeerden, ervaren met name de overgestapte en ‘zwevende’ respondenten dit wel zo. Zij voelen zich door de sociale controle minder verbonden met hun dorp. Zo heeft Stef het gevoel dat de heersende gereformeerde groeps cultuur in Aagtekerke ervoor zorgt dat zij minder openstaan voor andersdenkenden, zoals hij. Ook Gina heeft het gevoel dat zij en haar familie met de nek aangekeken worden, omdat zij van kerkverband veranderd zijn:

“... wij zijn hier echt een beetje die losgeslagen familie in hun ogen. Dat zullen ze nooit tegen je zeggen, maar dat merk je gewoon aan hoe ze, hoe ze doen en, en dan krijg je weleens bezoekjes van de kerk en dan is het allemaal: “Zo erg en zo erg, dat je de kerk verlaten hebt en...” haha!”

Om deze reden wil zij dan ook zo snel mogelijk verhuizen. Negen respondenten benadrukten dat ze zich juist wel verbonden voelen met hun buurt en hoewel ze het lastig vonden om dit met zekerheid vast te stellen, schreven acht van hen de verbondenheid deels toe aan het geloof. Het geloof zou zorgen voor het thuisgevoel, het delen van hetzelfde levensdoel en dezelfde opvattingen, het elkaar kennen van de kerk en begrip. Sara heeft vanwege haar

verbondenheid met Aagtekerke samen met haar toekomstige man een huis gekocht in Aagtekerke.

5.5.4 Verbondenheid met de politieke partij

De laatst besproken institutie is de politieke partij. Van de dertien stemgerechtigde respondenten gaven acht respondenten toe zich niet erg in de politiek te verdiepen of kritisch te zijn op de politiek. Desondanks gaven alle stemgerechtigde respondenten aan op een christelijke politieke partij te stemmen. Alleen Diana stemt, naar eigen zeggen, wegens gebrek aan tijd helemaal niet. De overige gereformeerde respondenten gaven aan op de SGP te stemmen. Ook Sophie (17) gaf aan te gaan stemmen op de SGP, zodra zij stemgerechtigd is. De ChristenUnie, de SGP en Jezus Leeft zijn partijen waar de overgestapte en ‘zwevende’ respondenten hun stem aan geven. De respondenten verklaarden op een christelijke partij te stemmen, omdat zij de Bijbelse normen en waarden in stand proberen te houden.

Kortom, in hoeverre de gelovige jongvolwassenen de detraditionalisering in de huidige samenleving als tegenstrijdig ervaren, lijkt per institutie te verschillen. De instituties waar de respondenten in aanraking mee komen, zijn vaak wel verbonden aan hun geloof. Onder de respondenten lijkt er sprake te zijn van detraditionalisering met betrekking tot de politieke partij en onder sommige met betrekking tot de buurt en de kerk. Er lijkt ten slotte geen sprake te zijn van detraditionalisering met betrekking tot het (traditionele) gezin. Het feit dat hier in de samenleving wel sprake van is, wordt daarom door hen vaak beschouwd als een negatieve ontwikkeling.

5.6 Emancipatie

In deze paragraaf zal er worden ingegaan op de vraag in hoeverre de respondenten de emancipatie in de moderne maatschappij als tegenstrijdig met hun persoonlijke religieuze waarden ervaren. Allereerst zal hun ideale levensloop besproken worden, vervolgens vrouwenemancipatie, dan homo-emancipatie en tot slot hun ervaren keuzevrijheid.

5.6.1 Levensloop

In het bepalen van de ideale levensloop van de respondenten speelt het geloof een grote rol. Zo gaven alle respondenten aan de volgorde aan te willen houden die God heeft voorgeschreven, namelijk eerst trouwen en dan kinderen. Alleen bij Diana en Lea is dit anders verlopen. Zo was Diana al voor het huwelijk zwanger. Om toch te mogen trouwen moesten zij

en haar man - ondanks dat zij zich niet schuldig voelden - schuldbelijdenis⁸ doen. Ook Lea heeft zich niet geheel aan de voorgeschreven levensloop gehouden, maar zoals eerder vermeld, kon zij dit wel op basis van haar geloof verantwoorden.

Ondanks dat alle jongvolwassenen aangaven de volgorde van de Bijbel aan te willen houden, en sommigen hierbij vertelden dat dit (stereo)typerend was voor de gereformeerde gezindte, benadrukten zeven respondenten dat het wel hun eigen keuze is om deze levensloop te volgen. Zo stelde Milou:

“... kijk, je hebt altijd je eigen keuze, je kan ook eerst bijvoorbeeld kinderen krijgen en later bijvoorbeeld trouwen, dat zou dan je eigen keuze zijn, maar in de Bijbel staat dat je seks moet bewaren totdat je getrouwd bent. Dus op die manier heb ik daar dan weer geen invloed op, maar het is wel mijn eigen keuze om je er aan te houden.”

Vier respondenten stelden dat hoewel ze in de dagelijkse praktijk wel invloed menen te hebben op hun levensloop, hun levensloop uiteindelijk al door God bestuurd is. Eén hiervan is Gina:

“... nou, dat klinkt misschien een beetje egoïstisch, maar ik... ik leef gewoon zelf mijn leven voor zover dat kan en dan denk ik: ‘Ja, als God het heel anders wil, dan zal dat vanzelf wel duidelijk worden’, zeg maar, dan zal Hij dat wel geven of dan zal Hij wel... ja, als ik ziek moet worden, ja, dan is dat ook Gods plan, ja.”

5.6.2 Vrouwenemancipatie

Aansluitend op de ideale levensloop, kwam de ideale genderrolverdeling in het huishouden en op de arbeidsmarkt van de jongvolwassenen ter sprake. Negen respondenten gaven aan dat het huishoudelijk werk in verhouding tot het aantal uur betaald werk in onderling overleg verdeeld moest worden. Bovendien waren de meeste respondenten van mening dat er in de Bijbel geen voorschriften gegeven worden voor de genderrolverdeling. Liza benadrukte dan ook dat het feit dat de vrouw in de gereformeerde gezindte vaak alleen huishoudelijk werk doet één van de gereformeerde tradities is, die niet gebaseerd is op de Bijbel. Ook Julia liet zich hier kritisch over uit:

"Er zijn wel veel mensen die heel trouw ervoor kiezen dat de vrouw zeg maar niet mag werken, omdat dat vroeger zeg maar in de tijd van de Bijbel zeg maar ook niet gebeurde, maar dat vind ik nergens op slaan. Dan had ik net zo goed geen Havo kunnen doen, dan had ik ook net zo goed na de basisschool kunnen stoppen zeg maar en dan al gaan schoonmaken bij mijn moeder."

---

⁸ Diana vertelde dat wanneer gereformeerden zondigen tegen het zevende gebod 'echtbreken', zij schuldbelijdenis moeten afleggen voordat zij in de kerk mogen trouwen. Dit betekent dat zij hun schuld betuigen van hun zonde, in dit geval: geslachtsgemeenschap voorafgaand aan het huwelijk.

Deze mening krijgt volgens drie respondenten steeds meer draagvlak onder gereformeerden, aangezien zij stelden het ook in de gereformeerde gezindte te zien dat vrouwen steeds meer mogen en gaan werken.

Zes respondenten stelden daarentegen dat de man als kostwinner en de vrouw als hoofdverantwoordelijke voor de kinderen wel een Bijbels principe is. Desalniettemin verwierpen zij het idee van een buitenhuiswerkende vrouw niet. Zij prefereerden dat de vrouw één dag of een aantal dagen in de week buitenshuis werkt, maar benadrukten hierbij dat de opvoeding van de kinderen hier niet onder mag lijden; dagelijks gebruikmaken van de kinderopvang werd dan ook afgekeurd. Linda bekritiseerde derhalve de kinderopvangtoeslag, omdat werkende ouders hiermee beloond worden en ouders die voor hun gezin zorgen niet. Deze verschoven focus van het gezin richting carrière maken in de huidige samenleving werd door drie anderen eveneens als tegenstrijdig met hun geloof ervaren.

5.6.3 Homo-emancipatie

Wanneer de respondenten gevraagd werden naar hun mening over het feit dat men in de huidige samenleving steeds meer mag zijn wie hij of zij wil zijn, stelden veel respondenten dat wat betreft de uitdrukking hiervan, er voor hen hier een op het geloof gebaseerde grens aan zit. Zo maakten alle respondenten een onderscheid tussen het ‘homo zijn’ en het praktiseren ervan. Waar alle respondenten het ‘homo zijn’ accepteerden, was vrijwel niemand een voorstander van het praktiseren van homoseksualiteit. Veertien respondenten gaven aan dat homo’s niks aan hun geaardheid kunnen doen, omdat zij zo geschapen zijn. Hierbij benadrukten vijf respondenten expliciet homoseksualiteit niet te zien als een (geneesbare) ziekte of als iets veranderbaars. Stef daarentegen meende dat homoseksualiteit wel iets veranderbaars is, en Lea bekende dat ze nog niet goed wist hoe ze hiermee om moest gaan. Diana had als enige respondent helemaal geen moeite met homoseksualiteit.

De intolerantie van vrijwel alle respondenten ten opzichte van het praktiseren van homoseksualiteit, werd verantwoord op basis van de Bijbel, waarin staat beschreven dat God homoseksualiteit ‘een gruwel’ vindt. Vijf respondenten toonden wel medeleven met homo’s, en vonden het lastig homoseksuelen het uitdragen van hun geaardheid te ontzeggen, waaronder Sara:

“... het lijkt me ook wel heel moeilijk dat je dat hebt en dat dan iedereen zegt van: “Je mag er niks mee doen,” zeg maar. Ik heb zelf dan een relatie en dan weet je, ja, het lijkt mij ook heel moeilijk als ik dat zou moeten missen zeg maar, maar ik ben er geen voorstander van, maar ja.”

Het feit dat het praktiseren van homoseksualiteit in de huidige samenleving wel gelegaliseerd is, riep bij de jongvolwassenen dan ook voornamelijk teleurstelling op. Deze teleurstelling ging gepaard met het zich neerleggen bij de situatie, aangezien de respondenten aangaven onmachtig te zijn om er als individu verandering in te brengen. Daarnaast benadrukten acht respondenten homoseksuelen niet te veroordelen en toonden vier respondenten begrip voor de gedachtegang van ongelovigen.

5.6.4 Ervaren keuzevrijheid

Ten slotte zijn de respondenten gevraagd naar hun ervaringen met de toegenomen keuzevrijheid in het algemeen. Elf van hen gaven aan het gevoel te hebben vrije keuzes te kunnen maken, zowel op het gebied van het geloof als op het gebied van kleding, opleiding en werk. Zij kiezen hierbij wel vaak om Gods wil als leidraad te gebruiken. Deze ruimte om zelf na te denken en zelf keuzes te (leren) maken, werd als prettig ervaren. Jonas (18) stelde echter de toegenomen keuzevrijheid niet louter als positief te ervaren:

"... sommige vrienden die gaan wel weer stappen en alles feest vieren en dat vind ik zelf... dat vind ik zelf echt moeilijk om dan te zeggen: "Ik ga niet mee." Dat is dan echt een moeilijke keuze, ja. Dat is denk ik vooral in de jeugd heel erg, dan probeert de duivel je als het ware echt wel te pakken. Dan is het moeilijk te verweren. Als je een oud iemand bent en je bent bijvoorbeeld vader en je hebt een gezinnetje, dan zijn die keuzes vaak niet moeilijk."

Vijf respondenten spraken over beperkte keuzevrijheid door de regels thuis, het geloof of door de gemeente. Zo vertelde Sophie bijvoorbeeld dat de keuze voor een ander kerkverband ervoor zou zorgen dat het hele dorp tegen haar gericht is, en ook Lizzy stelde dat het conformeren aan de keuzes die de gemeente maakt, vereist is om niet buiten de boord te vallen. Sanne meende eveneens dat er sprake is van beperkte keuzevrijheid, en schreef de oorzaak hiervan toe aan de zondeval⁹, die ervoor gezorgd heeft dat de mensheid geen vrije wil meer heeft. Hoewel zij in de dagelijkse praktijk wel keuzevrijheid meent te hebben, stelde ze dat hier in werkelijkheid eigenlijk geen sprake van is.

Kortom, de mate waarin de gelovige jongvolwassenen de emancipatie in de huidige maatschappij als tegenstrijdig ervaren met hun persoonlijke religieuze waarden verschilt per aspect van emancipatie. Het merendeel van de respondenten ervaart in zekere zin keuzevrijheid, zowel wat betreft hun levensloop als in het algemeen. Ook wordt de

---

⁹ Sanne vertelde dat de zondeval verwijst naar het moment waarop de mensheid niet geluisterd heeft naar God, ofwel naar het moment waarop Adam en Eva zich in het paradijs lieten verleiden door de duivel. Als gevolg hiervan heeft de mensheid geen vrije wil meer, omdat de mens sindsdien wil wat de duivel wil.

vrouwenemancipatie door de meeste respondenten niet als tegenstrijdig ervaren, maar voor een aantal geldt wel dat dit, net als de focus op de carrière in het algemeen, niet ten koste mag gaan van het gezin. Ten slotte wordt het 'zijn wie hij of zij wil zijn' eveneens niet als tegenstrijdig ervaren, totdat dit daadwerkelijk uitgeleefd wordt. Zo wordt het praktiseren van homoseksualiteit door vrijwel alle respondenten afgekeurd.

5.7 Wij versus Zij

Tot slot is de hoofdvraag, 'in hoeverre speelt de discrepantie tussen de reformatorische waarden en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij een rol in de identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen?', min of meer letterlijk aan de jongvolwassenen voorgelegd. Alle jongvolwassenen gaven aan een zekere tegenstelling tussen de waarden van hun geloof en de waarden van de huidige samenleving te ervaren. De aan bod gekomen tegenstellingen komen deels overeen met al eerder behandelde onderwerpen. Daarnaast worden het toestaan van abortus, euthanasie en koopzondag, en de andere kleding(voorschriften) als tegenstrijdig ervaren door de respondenten.

Bovendien wordt de ik-gerichtheid in de huidige samenleving, waarmee veel van de respondenten de term individualisering associëren, als ambivalent ervaren. Hoewel negen respondenten stelden door het gemeenschapsgevoel van het geloof individualisering zelf niet te ervaren, zag een aantal van hen, net als de respondenten die stelden zelf ook ik-gericht te zijn, individualisering wel terug in de huidige samenleving. De reden dat deze ik-gerichtheid als ambivalent wordt ervaren, is dat de ik-gerichtheid niet strookt met de naastenliefde die van het geloof uitgaat. Marly stelde dan ook dat individualisering nu meer speelt dan vroeger, omdat steeds meer mensen ongelovig zijn en zo de taak 'naastenliefde' niet meer meekrijgen. Derhalve beschouwde het merendeel van de respondenten - op twee respondenten na die de positieve gevolgen benadrukten van individualisering, zoals het eigen keuzes kunnen maken - individualisering als een negatieve ontwikkeling. Mede hierom gaven tien respondenten aan in de toekomst de christelijke normen en waarden meer uit te willen dragen, zodat zij als christenen een voorbeeld kunnen zijn voor de huidige geïndividualiseerde samenleving. Bovendien hopen zij hierdoor op meer respect voor hun geloof van ongelovigen en hopen zij de bestaande stereotypen weg te kunnen nemen.

De reacties van de jongvolwassenen op het bestaan van de overige tegenstellingen varieerden. Waar het merendeel van de respondenten stelde dat de tegenstellingen (nog) helemaal geen rol spelen in hun leven, aangaf (nog) niet het gevoel van kiezen te hebben en het een (nog) 'ver-van-mijn-bed-show' noemde, gaven vier respondenten aan wel het gevoel

te hebben te moeten kiezen en het bestaan van de tegenstellingen lastig te vinden. Sophie verwoordde dit keuzegevoel als volgt: "... je kiest of voor de maatschappij of er eigenlijk een soort van een beetje tegen, een beetje koppig. Maar ja, ik heb bedacht dat het toch het beste is als ik er tegen ben, dus ja, helaas." Bovendien gaven drie respondenten aan dat zij zich bij de tegenstellingen neerleggen, omdat zij onmachtig zijn er verandering in te brengen. Eén van hen is Jonas. Hij meende net als Mark dat deze tegenstellingen - door Jonas benoemt als 'wording' - een onderdeel zijn van de in de Bijbel beschreven eindtijd¹⁰. Daarom voorspelden zij dat deze tegenstellingen alleen maar groter zullen worden.

Het 'wij-versus-zij-gevoel' kwam bij zeven respondenten duidelijk naar voren. Er werd bijvoorbeeld gesproken over 'een uitgezonderde populatie', 'gescheiden wereldjes', 'apart', en de gereformeerde gezindte werd afgezet tegen 'de wereld' en 'in het algemeen'. Lea stelde bovendien dat de gereformeerde gezindte wat betreft de tegenstellingen moet waken om niet zo'n extreem uitgezonderde populatie als de Amish te worden. Vier respondenten vertelden wel aanwijzingen te zien voor het feit dat de gereformeerde gezindte zich geleidelijk conformeert aan de huidige samenleving. Zo vertelde Stef bijvoorbeeld dat er ook onder gereformeerden sprake is van een dalend kindertal.

Het bestaan van de tegenstellingen lijkt bij vijf gereformeerde jongvolwassenen ook gevolgen te hebben voor de indruk die zij als gereformeerden willen maken op niet-gereformeerden. Marly illustreerde dit als volgt:

"Wat mijn ervaring een beetje is, is dat ze me toch snel zien als iemand met bijzondere ideeën, apart, vreemd, raar, en ja, niet helemaal van 'deze tijd' soort van, en daar kan ik me nog best iets bij voorstellen ook en daarom vind ik het heel belangrijk door gewoon normaal te doen, gewoon mee te doen, grapjes te maken, weet je wel?"

Deze wil om een normale indruk te maken, kwam gedurende de interviews ook minder letterlijk naar voren, toen Sara bijvoorbeeld vertelde het met haar gelovige vrienden ook over 'normale' dingen te hebben net als ongelovigen.

Kortom, alle jongvolwassenen ervaren een zekere tegenstelling tussen de waarden van hun geloof en de waarden van de huidige samenleving. Het wij-versus-zij-besef kwam bij een aantal respondenten duidelijk naar voren, en lijkt voor de gereformeerde respondenten invloed te hebben op de indruk die zij willen maken op niet-gereformeerden. Hoewel sommige respondenten het bestaan van deze tegenstellingen lastig vinden en het gevoel hebben keuzes te moeten maken, stelde het merendeel dat deze tegenstellingen (nog) geen rol spelen in hun

---

¹⁰ Jonas en Mark vertelden dat de eindtijd gezien wordt als het moment waarop Jezus Christus terugkomt op aarde, en wanneer God zal oordelen wie het eeuwige leven krijgt. Wanneer de eindtijd nadert, zullen er steeds meer mensen van God afdwalen en zullen er oorlogen en aanslagen plaatsvinden. De IS bijvoorbeeld wordt ook gezien als een teken voor de eindtijd.

leven. De individualisering in de huidige samenleving, die de meeste respondenten als een negatieve ontwikkeling zouden bestempelen, omdat de ik-gerichtheid niet strookt met naastenliefde, wordt door het gemeenschapsgevoel van het geloof door veel respondenten niet ervaren. Deze tegenstelling zorgt er wel voor dat veel van hen de christelijke normen en waarden meer willen uitdragen in de huidige geïndividualiseerde samenleving.

6. Conclusie

6.1 Beantwoording onderzoeksvraag

Met behulp van de resultaten kan de hoofdvraag, 'in hoeverre speelt de discrepantie tussen de waarden van het reformisme en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij een rol in de identiteitsontwikkeling van gereformeerde jongvolwassenen?', beantwoord worden.

Alle jongvolwassenen zijn in de (oud)gereformeerde gemeente opgevoed, en zijn aldus religieus gesocialiseerd door hun ouders (Cohen-Malayev, Schachter & Rich, 2014). Het feit dat alle jongvolwassenen gereformeerd basis- en middelbaar onderwijs hebben genoten, en dat deze schoolkeuzes vaak gemaakt zijn door de ouders, lijkt overeen te komen met de sociologische *chanelling theory*, waarin gesteld wordt dat ouders hun kinderen kanaliseren door hen onder andere naar scholen te sturen, waar het geloof wat zij thuis mee hebben gekregen, versterkt wordt (Cornwall, 1988; Himmelfarb, 1979). De ouderlijke invloed op de religieuze identiteit van de jongvolwassenen lijkt bij de meerderheid van de jongvolwassenen wel na verloop van tijd af te nemen, wat in tegenspraak is met de bevindingen van Martin, White en Perlman (2003) en Myers (1996). Zij stellen immers dat de invloed van ouders op de religieuze identiteit van hun kinderen stabiel blijft.

De aanwijzing voor de afnemende invloed van ouders is dat vrijwel alle jongvolwassenen aangaven - soms na een periode van twijfels en grenzen opzoeken (in de puberteit) - bewust te hebben gekozen voor het geloof dat zij op dit moment aanhangen. Dit impliceert dat de religieuze identiteitsvorming van jongvolwassenen vanaf een bepaalde leeftijd een individueel en - in de benaming van sociologen Beck (1992) en Giddens (1990/2012) - reflexief proces is. Deze exploratie op het gebied van ideologie is typerend voor jongvolwassenen volgens psycholoog Arnett (2004).

Voor de gereformeerde jongvolwassenen lijkt het belijdend lidmaatschap de officiële aanduiding te zijn voor het einde van deze exploratie, en voor hun definitieve keuze voor het reformisme. Een aantal gereformeerd opgevoede jongvolwassenen heeft daarentegen als gevolg van kritiek op de (oud)gereformeerde gemeente, het reformisme verlaten en gekozen

voor een religieuze stroming waarin zij zich meer thuis voelen. Zij willen zich niet langer laten leiden door de reformatorische ‘tradities’, wat overeen lijkt te komen met de bevindingen van pedagogen Lühoff en Selten (2001) en godsdienstantropologe Baars-Blom (2006, aangehaald in De Groot, 2009), die stellen dat jongeren hun geloof steeds persoonlijker invullen en zich minder laten leiden door tradities. Veel van hen zijn overgestapt op het evangelisch christendom, onder andere omdat hier een positievere sfeer heerst. Deze overstap duidt op de *circulation of saints* (Bibby & Brinkerhoff, 1973, aangehaald in De Hart, 2014). Aangezien de meeste respondenten nog wel het reformisme aanhangen, kan Arnett’s (2004) stelling dat er nauwelijks een verband bestaat tussen de geloofsovertuiging van jongvolwassenen en hun religieuze opvoeding niet geheel bevestigd worden.

De waarden die de meeste jongvolwassenen het belangrijkste vinden van hun geloof zijn de tien geboden, met God liefhebben op de eerste plaats en naastenliefde op de tweede plaats. Ondanks dat het geloof het leven soms gecompliceerder kan maken, biedt het geloof de jongvolwassenen voornamelijk voordelen, die veelal geïnterpreteerd kunnen worden onder houvast. Dit komt overeen met het uitgangspunt van de godsdienstpsychologische *wish-fulfillment* theorieën (Van der Merwe, 2010). Bovendien helpt het geloof de jongvolwassenen onder andere met het verklaren van de wereld, wat overeenkomstig is met de godsdienstpsychologische intellectualistische theorieën (Van der Merwe, 2010).

De gereformeerd opgevoede jongvolwassenen blijken niet allemaal in het door Arnett (2004) geschetste beeld van *emerging adults*, die steeds later trouwen en kinderen krijgen, te passen, aangezien een aantal van hen reeds getrouwd is en al kinderen heeft. De relatief jonge huwelijksleeftijd en vroege gezinsstichting strookt wel met de bevinding dat gelovige jongvolwassenen veel waarde hechten aan het (traditionele) gezin, waarin het huwelijk wordt gezien als basis, een christelijke partner als het ideaal en kinderen als een zegen. De detraditionalisering aangaande het (traditionele) gezin (De Beer, 2007; Dieleman, 2000) wordt door veel jongvolwassenen dan ook als tegenstrijdig ervaren.

De detraditionalisering wat betreft de buurt (De Beer, 2007) wordt door de jongvolwassenen wisselend als tegenstrijdig ervaren. Het merendeel van de jongvolwassenen voelt zich wel verbonden met hun - aan het geloof verbonden - dorp. Zij schrijven deze verbondenheid deels toe aan het geloof. Dit komt overeen met de visie van socioloog Durkheim (1912/2012), de godsdienstpsychologische sociaal functionalistische theorieën (Van der Merwe, 2010) en de godsdienstantropologische visie van Day en Lynch (2013), die de sociale functie van religie benadrukken. Met name de overgestapte en ‘zwevende’

jongvolwassenen voelen zich door de sociale controle onder gereformeerden echter niet verbonden met het gereformeerde dorp.

De detraditionalisering betreffende de kerk (De Beer, 2007), wordt door de jongvolwassenen eveneens wisselend als tegenstrijdig ervaren. Het merendeel van de jongvolwassenen voelt zich wel verbonden met de kerk, wat zich onder meer uit in de hoge mate van kerkgang. Het feit dat sommige jongvolwassenen zich meer verbonden voelen met de mensen die hetzelfde geloof delen dan met het kerkgebouw *an sich* duidt opnieuw op de sociale functie van religie, die Durkheim (1919/2012), Day en Lynch (2013) en Van der Merwe (2010) onderschrijven. Daarnaast is dit een kleine aanwijzing voor detraditionalisering betreffende de kerk onder een aantal jongvolwassenen. De detraditionalisering aangaande de politieke partij in de huidige samenleving (De Beer, 2007) wordt ten slotte door de meeste jongvolwassenen niet als tegenstrijdig ervaren, aangezien veel van hen zich ook niet verbonden voelen met de politiek. Desalniettemin stemmen de stemgerechtigde jongvolwassenen wegens principiële standpunten wel op een christelijke partij.

De instituties waarmee de jongvolwassenen zich verbonden voelen, zijn aldus vaak gerelateerd aan hun geloof. Dit duidt niet op ontzuiling, die volgens Zwaan (2009) kenmerkend is voor de huidige samenleving. Als gevolg van de verbondenheid met veelal religieuze instituties zijn de vrienden van de jongvolwassenen vaak ook gelovig. Deze religieuze vrienden lijken voor sommige respondenten van belang te zijn voor hun geloofsontwikkeling, aangezien zij met ongelovige vrienden - mede dankzij de ambivalente levensmotto's - minder diepgaande relaties hebben. Dit komt overeen met de bevindingen van Martin, White en Perlman (2003) en Vaidyanathan (2011), die stellen dat religieuze *peers* één van de belangrijkste actoren vormen in het religieuze socialiseringsproces.

Naast detraditionalisering wordt de huidige geïndividualiseerde samenleving gekenmerkt door emancipatie, ofwel toegenomen keuzevrijheid (De Beer, 2007). De meeste jongvolwassenen ervaren deze (toegenomen) keuzevrijheid ook, zowel in het algemeen als met betrekking tot het bepalen van hun levensloop. Desondanks kiezen de jongvolwassenen ervoor om een normatief gestructureerde - namelijk gebaseerd op de Bijbel - levensloop te volgen (Schwartz, Côte & Arnett, 2005). Het feit dat zij hier wel weloverwogen voor kiezen, sluit aan bij de bevinding van godsdienstsocioloog De Groot (2009), die stelt dat de jongeren die zich aan het geloof overgeven, hier bewust voor kiezen. De keuzevrijheid wordt door de meeste jongvolwassenen als prettig ervaren, en voor hen was er dan ook geen sprake van de door psycholoog Schwarz (2015) veronderstelde 'paradox van keuzes'. Door een enkeling

wordt deze paradox echter wel ervaren, aangezien de toegenomen keuzevrijheid naast autonomie, de last meebrengt van het moeten weerstaan van zondige keuzes.

De gevolgen van emancipatie - authenticiteit en zelfexpressie (De Keere, 2013) - worden door veel jongvolwassenen onderschreven, maar aan zelfexpressie zitten voor hen wel - op de Bijbel gebaseerde - grenzen. Zo wordt het 'homo zijn' door iedereen geaccepteerd, maar wordt de expressie hiervan, ofwel 'homoseksualiteit praktiseren', door vrijwel iedereen afgekeurd. Het feit dat het praktiseren van homoseksualiteit in de huidige samenleving wel gelegaliseerd is, wordt daarom als tegenstrijdig ervaren en roept met name teleurstelling op. De vrouwenemancipatie in de huidige samenleving (Brinkgreve & De Regt, 2009) wordt door de meeste jongvolwassenen daarentegen niet als tegenstrijdig ervaren, tenzij dit - net als de focus op de carrière in het algemeen - ten koste gaat van het gezin.

Naast de detraditionalisering met betrekking tot het gezin, het toestaan van homoseksualiteit praktiseren en het levensmotto van ongelovigen, ervaren de jongvolwassenen onder andere het toestaan van abortus, euthanasie en de koopzondag als tegenstrijdig. Het merendeel van de jongvolwassenen gaf aan dat deze tegenstellingen (nog) geen rol spelen in hun leven en dat zij (nog) niet het gevoel hebben te moeten kiezen. Zij noemden het derhalve een (nog) 'ver-van-mijn-bed-show'. Bij sommige jongvolwassenen speelde dit keuzegevoel echter wel, waardoor zij het bestaan van de tegenstellingen als lastig ervaren. Het feit dat er tegenstellingen bestaan zorgt voor sommige jongvolwassenen voor het wij-versus-zij-besef, en voor sommige gereformeerde jongvolwassenen lijkt het ook invloed te hebben op de indruk die zij willen maken op niet-gereformeerden. Ten slotte zorgt de ik-gerichtheid in de huidige samenleving voor het feit dat de jongvolwassenen de christelijke normen en waarden meer willen uitdragen, zodat zij een voorbeeld kunnen zijn voor de huidige geïndividualiseerde samenleving. De ik-gerichtheid botst namelijk met één van de meest belangrijke waarden van hun geloof, ofwel naastenliefde.

Concluderend kan er gesteld worden dat er een interactie lijkt te bestaan tussen de macro-ontwikkelingen in de huidige samenleving, ofwel individualisering, en de - zich op microniveau bevindende - identiteitsontwikkeling van gereformeerd opgevoede jongvolwassenen. Hoewel de meeste jongvolwassenen aangaven dat de discrepanties tussen de waarden van hun geloof en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij (nog) geen rol spelen in hun leven, lijkt het besef dat ze een uitgezonderde groep zijn - wat onder meer te zien is aan de tegenstellingen - ervoor te zorgen dat zij genoodzaakt zijn om bewuster na te gaan denken over wat het geloof voor hen betekent. De bestaande tegenstellingen, zoals dat de zondag in de huidige samenleving - onder andere op het internet - niet meer gezien

wordt als een door God geschonken rustdag, lijken dan ook een beroep te doen op de reflexiviteit van de gereformeerd opgevoede jongvolwassenen.

6.2 Discussie

Dit onderzoek heeft getracht bij te dragen aan een beter begrip van gereformeerde jongvolwassenen in de huidige geïndividualiseerde samenleving. Naar aanleiding van dit onderzoek kunnen de - op papier scherpe - tegenstellingen tussen de reformatorische waarden en die van de geïndividualiseerde samenleving enigszins genuanceerd worden, omdat niet al deze tegenstellingen daadwerkelijk als tegenstrijdig worden ervaren door de gereformeerd opgevoede jongvolwassenen. Daarnaast blijken de stereotypen omtrent gereformeerden, zoals 'vrouwenonderdrukking' en 'homohaar' (Kleinjan, 2013), ongegrond. Zo keuren gereformeerd opgevoede jongvolwassenen buitenshuis werkende vrouwen niet af, en gaat het meningsverschil over de levenswijze van homoseksuelen in de huidige samenleving niet gepaard met haat, maar met tolerantie en begrip voor de gedachtegang van ongelovigen. Tevens hoeft op basis van dit onderzoek het voortbestaan van de SGP (Voerman, 2008) niet in twijfel te worden getrokken. Alle gereformeerde en een aantal overgestapte jongvolwassenen gaven aan hun stem te geven aan deze politieke partij, wat impliceert dat de SGP niet genoodzaakt is haar standpunten bij te stellen.

Daarnaast heeft dit onderzoek de bestaande literatuur verrijkt met nieuwe inzichten, aangezien de vraag die in dit onderzoek centraal staat, voorheen onderbelicht is gebleven. De interdisciplinariteit van dit onderzoek is van toegevoegde waarde, omdat deze laat zien hoe de ontwikkelingen op macroniveau, zoals emancipatie en detraditionalisering in de huidige samenleving, die behandeld zijn door de sociologie, invloed hebben op de - zich op microniveau bevindende - identiteitsvorming van gereformeerd opgevoede jongvolwassenen, die behandeld is door de sociologie, psychologie, pedagogiek en de godsdienstwetenschappen. Op deze manier zijn er verschillende disciplines in dit onderzoek geïntegreerd en zijn de resultaten van dit onderzoek op hun beurt te integreren in de verscheidene disciplines. Bovendien heeft dit onderzoek een kleine bijdrage geleverd aan het debat rondom de invloed van religieuze socialisatie op de identiteit van jongvolwassenen. Hoewel alle jongvolwassenen in dit onderzoek religieus gesocialiseerd zijn, lijkt de keuze voor het geloof dat zij op dit moment aanhangen een reflexieve keuze van de jongvolwassenen zelf te zijn.

Ondanks de meerwaarde van dit onderzoek, kent dit onderzoek een aantal beperkingen. Ten eerste bestaat de respondentengroep niet louter uit gereformeerde

jongvolwassenen, aangezien sommige jongvolwassenen overgestapt zijn op een andere religieuze stroming of van plan zijn dit te doen. Daarentegen kan ook gesteld worden dat deze gevarieerde respondentengroep juist representatief is voor de huidige situatie van gereformeerd opgevoede jongvolwassenen, refererend aan de *circulation of saints* (Bibby & Brinkerhoff, 1973, aangehaald in De Hart, 2014). Bovendien illustreert dit (de uitkomst van) het reflexieve religieuze proces van de jongvolwassenen, en blijken de waarden die de gereformeerde en de niet meer gereformeerde jongvolwassenen het meest van belang vinden van hun geloof vaak overeen te komen. Hierdoor kunnen zowel de gereformeerde jongvolwassenen als de jongvolwassenen die tot een andere christelijke stroming behoren aldus tegenstrijdigheden ervaren met de huidige samenleving. Voor een vervolgonderzoek zou het wellicht interessant kunnen zijn om meer nadruk te leggen op de overeenkomsten en verschillen in de ervaringen van gereformeerde jongvolwassenen en evangelisch christelijke jongvolwassenen, aangezien de evangelisch christenen een steeds grotere groep lijken te worden.

Ten tweede kan het feit dat veel respondenten in een Zeeuws en overwegend gereformeerd dorp wonen, ook invloed hebben gehad op de mate waarin en de wijze waarop de tegenstellingen worden ervaren door de jongvolwassenen. Zo stelde één van de respondenten bijvoorbeeld dat hij wellicht in een stad individualisering meer zou ervaren dan in het dorp waar hij nu woont. Een comparatief vervolgonderzoek, waaraan gereformeerde jongvolwassenen uit meerdere provincies, zowel wonend in een stad als in een dorp, deelnemen, zou hier mogelijk meer inzicht in kunnen bieden.

Ten slotte kan er gedurende de interviews sprake geweest zijn van sociaal wenselijke antwoorden. Het feit dat de onderzoeker ongelovig is, wat voor de respondenten te merken was aan sommige vragen en aan het uiterlijk van de onderzoeker, kan de kans op sociaal wenselijke antwoorden hebben vergroot. De bevinding dat sommige respondenten een ‘normale’ indruk willen maken op niet-gereformeerden ondersteunt deze kanttekening. Ook het sms’je van één van de respondenten voorafgaand aan het interview met de mededeling dat de onderzoeker een broek mag dragen bij haar thuis, is illustrerend voor het feit dat de respondenten bewust waren van hun ‘gereformeerde positie’ en de ‘niet-gereformeerde positie’ van de onderzoeker gedurende de interviews. Een vervolgonderzoek zou wellicht kunnen controleren voor sociale wenselijkheid door naast het afnemen van semigestructureerde interviews, focusgroepen te organiseren. Door deze triangulatie kan er gekeken worden of de respondenten in een groepsinterview hetzelfde antwoorden als in een individueel interview (Bryman, 2012, p. 392).

6.3 Evaluatie

Het introductieseminar eind januari was het startschot van een - voor mij - drukke, maar leerzame periode. Nadat het onderwerp van mijn onderzoek duidelijk was, begon het zoeken naar de juiste theorieën, waarbij het voornamelijk lastig was om voldoende relevante disciplines te vinden en om van elke discipline evenredig veel artikelen te gebruiken. Gelukkig hielpen de wekelijkse opdrachten en de feedback hierbij, waarna de respondentenzoektocht kon beginnen. Hoewel ik weet dat stereotypen vaak een vertekend beeld geven, moet ik bekennen dat mijn beeld van de gereformeerde gezindte als een relatief naar buiten gesloten groep mij toch zorgen baarde; zou ik wel genoeg respondenten kunnen vinden? Zowel tijdens het zoeken van de respondenten als tijdens de interviews bleken deze zorgen - gelukkig - ongegrond, aangezien ik voldoende enthousiaste respondenten heb mogen interviewen. Daarom zal ik mij voortaan minder proberen te laten leiden door stereotypen.

De planning van de interviews verliep erg goed, waardoor ik mijn streven van gemiddeld vijf interviews per week heb gehaald. Alleen bij het laatste interview was er een misverstand over de leeftijd van een respondent, waardoor een vijftienjarige uiteindelijk ook deel uitmaakt van mijn respondentengroep. Veel vragen waren voor haar niet relevant, wat een kleine bevestiging is voor het feit dat ik de goede leeftijdscategorie heb gekozen. Hierbij moet echter ook vermeld worden dat mijn teleurstelling over het feit dat dit niet het laatste interview zou zijn, waarschijnlijk het interview onbewust heeft belemmerd, omdat ik veel gesloten vragen heb gesteld. De volgende keer zal ik voor elk interview duidelijk de leeftijd van de respondent vragen. Tijdens de eerste interviews merkte ik dat ik het moeilijk vond de balans te vinden tussen het stellen van de vereiste vragen en doorvragen, waardoor ik een aantal vragen van mijn vragenlijst vergat te stellen. Hoewel ik de vragenlijst steeds beter ging beheersen, bleef het doorvragen lastig. Ook vulde ik bij de eerste interviews de concepten al te veel in door voorbeelden te geven. Gelukkig zag ik later in dat dit te sturend werkte, waarna ik het geven van voorbeelden zoveel mogelijk heb geprobeerd te vermijden.

Na de interviews, ben ik telkens gelijk begonnen met transcriberen. Dit werkte erg effectief. Het onzekere codeerproces uitstellen tot na het laatste interview daarentegen nam meer tijd in beslag dan dat ik had verwacht. De volgende keer zou ik hier eerder mee beginnen. Bovendien zou ik in een volgend onderzoek minder onderwerpen in één onderzoek verwerken, zodat er dieper ingegaan kan worden op een specifiek onderwerp, zoals het bewustwordingsproces van de respondenten.

Aangezien dit de eerste keer voor mij was dat ik een redelijk groot onderzoek 'alleen' heb uitgevoerd, kan ik zeker stellen dat ik een ervaring rijker ben. Ik heb geleerd als een

interpreterende onderzoeker te denken en heb ervaren hoe een iteratief onderzoeksproces in zijn werking gaat. Van tevoren zag ik het meest op tegen de interviews in verband met mijn vragen over ‘tegenstellingen tussen het reformisme en de samenleving’ en over - waarvan ik dacht voor mijn respondenten - gevoelige onderwerpen, zoals homoseksualiteit. Ik wilde hen niet in verlegenheid brengen. Achteraf bleken ook deze zorgen nergens voor nodig te zijn. Na het interview gaven veel respondenten uit zichzelf aan de deelname leuk gevonden te hebben, en dat ze het goed vonden om over zulke onderwerpen na te denken. Zulke reacties maakten het interviewen, en daardoor het schrijven van deze scriptie, leuker dan verwacht!

7. Literatuurlijst

- Achterberg, P., Houtman, D., Aupers, S., Koster, W. de, Mascini, P., & Waal, J. van der (2009). Dialectiek van secularisering: Hoe de afname van christelijke religiositeit samengaat met een sterkere nadruk op haar publieke belang in achttien westerse landen. *Sociologie*, 5(3), 324-342.
- Antoun, R. T. (2010). Fundamentalism. In B. S. Turner (Ed.), *Sociology of religion* (p. 519-543). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
- Arnett, J. J., & Jensen, L. A. (2002). A congregation of one individualized religious beliefs among emerging adults. *Journal of Adolescent Research*, 17(5), 451-467.
- Bauman, Z. (2001). *Individualized society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Beer, P. de (2007). How individualized are the Dutch? *Current sociology*, 55(3), 389-413.
- Boer, K. (2015). Smullen van twee walletjes. Geraadpleegd op 27 mei, 2015, via <http://www.refoweb.nl/dwars/1442/smullen-van-twee-walletjes/>
- Brinkgreve, C., & Regt, A. de (2009). Mannen, vrouwen en kinderen. In N. Wilterdink & B. van Heerikhuizen (Red.), *Samenlevingen: Inleiding in de sociologie* (p. 201-234) (6^e druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- CBS. (2014). Kerkbezoek daalt, vooral onder katholieken. Geraadpleegd op 6 februari, 2015, via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2014/2014-4115-wm.htm>
- Cohen-Malayev, M., Schachter, E. P., & Rich, Y. (2014). Teachers and the religious socialization of adolescents: Facilitation of meaningful religious identity formation processes. *Journal of adolescence*, 37(2), 205-214.
- Cornwall, M. (1988). The influence of three agents of religious socialization: Family, church and peers. In D. L. Thomas (Ed.), *The religion and family connection: Social science perspectives* (p. 207-231). Provo: Brigham Young University.
- Cruson, C., & Wilterdink, N. (2009). Cognitieve bindingen. In N. Wilterdink & B. van Heerikhuizen (Red.), *Samenlevingen: Inleiding in de sociologie* (p.143-164) (6^e druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Dam, P. van (2011). Een wankel vertoog: Over ontzuiling als karikatuur. *Low Countries*

- Historical Review*, 126(3), 52-77.
- Davis, W. A. (2006). Bible says: The psychology of Christian fundamentalism. *Psychoanalytic review*, 93(2), 267-300.
- Day, A. (2009). Believing in belonging: An ethnography of young people's constructions of belief. *Culture and religion*, 10(3), 263-278.
- Day, A., & Lynch, G. (2013). Introduction: Belief as cultural performance. *Journal of Contemporary Religion*, 28(2), 199-206.
- Dieleman, A. (2000). Individualisering en ambivalentie in het bestaan van jongeren. *Pedagogiek*, 20(2). Geraadpleegd op 12 februari, 2015, via <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/view/23/22>
- Dollinger, S. J. (2001). Religious identity: An autophotographic study. *The international Journal for the Psychology of Religion*, 11(2), 71-92.
- Durkheim, E. (1912/2012). The elementary forms of the religious life. In C. Calhoun, J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff & I. Virk (Eds.), *Classical sociological theory* (p. 243-253). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.
- Giddens, A. (1990/2012). The consequences of modernity. In C. Calhoun, J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff & I. Virk (Eds.), *Contemporary sociological theory* (p. 531-545). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Gielen, A. J. (2008). *Radicalisering en identiteit: Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam: University Press.
- Groot, C. N. de (2009). Christelijke jongeren: Ongewenste kinderen van de laatmoderniteit? *Theologisch Debat*, 6(2), 6-17.
- Harrison, V. S. (2007). *Religion and modern thought*. Londen: SCM Press.
- Hart, J. de (2014). *Geloven binnen en buiten verband: Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Heer, A. de (2003). Refoweb.nl: „Een veilig stukje internet". Geraadpleegd op 27 mei, 2015, via http://www.refdag.nl/kerkplein/kerknieuws/refoweb_nl_een_veilig_stukje_internet_1_427898
- Heist, G. (2013). Reflections on CES 2013: The coming individualization of reality. Geraadpleegd op 15 mei, 2015, via <http://www.greenbookblog.org/2013/01/20/reflections-on-ces-2013-the-coming-individualization-of-reality/>
- Helson, R., & Picano, J. (1990). Is the traditional role bad for women? *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(2), 311-320.

- Himmelfarb, H. S. (1979). Agents of religious socialization among American Jews. *The Sociological Quarterly*, 20(4), 477-494.
- Keere, K. de (2013). Van zelfcontrole naar zelfexpressie: Een analyse van de transformatie van de geest van het kapitalisme. *Sociologie*, 9(1), 50-72.
- Kleinjan, G. J. (2013). De biblebelt is de weg kwijt. Geraadpleegd op 26 maart, 2015, via <http://www.trouw.nl/tr/nl/5116/Filosofie/article/detail/3392481/2013/02/12/De-biblebelt-is-de-weg-kwijt.dhtml>
- Lühoff, J., & Selten, P. (2001). Orthodoxie voor beginners. Orthodox-christelijke jongeren in de moderne samenleving. *Pedagogiek*, 21(2), 134-146.
- Martin, T. F., White, J. M., & Perlman, D. (2003). Religious socialization: A test of the channeling hypothesis of parental influence on adolescent faith maturity. *Journal of Adolescent Research*, 18(2), 169-187.
- Merwe, K. van der (2010). A psychological perspective on the source and function of religion. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 66(1), 1-8.
- Mouzelis, N. (2012). Modernity and the secularization debate. *Sociology*, 46(2), 207-223.
- Myers, S. M. (1996). An interactive model of religiosity inheritance: The importance of family context. *American Sociological Review*, 61(5), 858-866.
- Rhee, H. van (2010). Hardnekkige rolpatronen. Geraadpleegd op 27 mei, 2015, via <http://www.refoweb.nl/nieuws/475/hardnekkige-rolpatronen/>
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sociological theory*. New York: McGraw-Hill.
- Schwartz, B. (2015). The paradox of choice. In S. Joseph (Ed.), *Positive psychology in practice: Promoting human flourishing in work, health, education, and every day life* (p. 121-138). Hoboken, NJ: Wiley.
- Schwartz, S. J., Côté, J. E., & Arnett, J. J. (2005). Identity and agency in emerging adulthood: Two developmental routes in the individualization process. *Youth & Society*, 37(2), 201-229.
- Schnabel, P. (2004). *Individualisering en sociale integratie*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- SGP (2015). SGP Profiel. Geraadpleegd op 19 februari, 2015, via <http://www.sgp.nl/Partij/SGP/Profiel>
- Soenens, B., & Luyckx, K. (2003). Nieuwe ontwikkelingen in onderzoek naar identiteitsvorming. *Kind en adolescent*, 24(4), 122-129.
- Threadgold, S., & Nilan, P. (2009). Reflexivity of contemporary youth, risk and cultural capital. *Current Sociology*, 57(1), 47-68.

- Vaidyanathan, B. (2011). Religious resources or differential returns? Early religious socialization and declining attendance in emerging adulthood. *Journal for the scientific study of religion*, 50(2), 366-387.
- Veendrick, L., Timmerman, G., & Ravesloot, J. (2000). Adolescentie 2000: De identiteit van jongeren. *Pedagogiek*, 20(2). Geraadpleegd op 13 februari, 2015, via <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/view/22/21>
- Voerman, G. (2008). Veranderde omgeving. *De banier*, 87, 12-13.
- Vreugdenhil, C. G. (2004). Want je homoseksuele geaardheid hangt samen met je persoonlijkheid. Geraadpleegd op 27 mei, 2015 via <http://www.refoweb.nl/vragenrubriek/1441/-want-je-homoseksuele-geaardheid-hangt-samen-met-je-hele-persoonlijkheid-vaak-zi/>
- Weber, M. (1930/2012). The protestant ethic and the spirit of capitalism. In C. Calhoun, J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff & I. Virk (Eds.), *Classical sociological theory* (p. 291-309). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Willems, M. (2013). SGP gaat vrouwen niet weren van kieslijst om geslacht. Geraadpleegd op 6 februari, 2015, via <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/01/14/sgp-gaat-vrouw-niet-weren-van-kieslijst-om-geslacht/>
- Wilterdink, N. (2009). Economische bindingen. In N. Wilterdink & B. van Heerikhuizen (Red.), *Samenlevingen: Inleiding in de sociologie* (p. 39-79) (6^e druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Zwaan, T. (2009). Politieke bindingen. In N. Wilterdink & B. van Heerikhuizen (Red.), *Samenlevingen: Inleiding in de sociologie* (p. 81-111) (6^e druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.

8. Bijlagen

8.1 Operationaliseringstabel

Concept	Dimensie	Subdimensie	Indicatoren
Individualisering	Detraditionalisering	Verbondenheid met de kerk	Kerkgang Kerklidmaatschap Lidmaatschap kerkverenigingen Deelname aan jongerendagen
		Verbondenheid met het (traditionele) gezin	Waarde aan huwelijk Waarde aan kinderen Attitude t.o.v. alternatieve gezinsvormen
Verbondenheid met de lokale gemeenschap		Sociale cohesie in de buurt	
Verbondenheid met een politieke partij		Lidmaatschap Stemmen	
	Emancipatie	Levensloop	Ideaalbeeld levensloop Verantwoording levensloop
		Vrouwenemancipatie	Genderrolverdeling huishouden Genderrolverdeling arbeidsmarkt
		Homo-emancipatie	Attitude t.o.v. authenticiteit Attitude t.o.v. zelfexpressie Homo-acceptatie
Identiteitsontwikkeling	Persoonlijke (religieuze) waarden	Betekenis (religieuze) waarden	Belangrijkste waarden reformisme Attitude t.o.v. ontwikkelingen in de geïndividualiseerde maatschappij
		Uitdrukking (religieuze) waarden	Mate van naleven waarden
	Religieuze socialisering	Reflexiviteit	Mate van verandering waarden
		(Religieuze) scholen	Rol van (religieuze) scholen
		(Religieuze) ouders	Rol van (religieuze) ouders
		(Religieuze) leeftijdsgenoten	Rol van (religieuze) leeftijdsgenoten
		Kerk	Rol van kerk

8.2 Semigestructureerde vragenlijst

Voor mijn studie Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam doe ik een onderzoek over gereformeerde jongvolwassenen in de huidige geïndividualiseerde samenleving. Alvast heel erg bedankt dat je mij hierbij wilt helpen. De eerste vragen van het interview zullen gaan over jouw band met het reformisme en de totstandkoming van deze band. Vervolgens zullen er een aantal vragen gesteld worden over jouw relatie met verscheidene instituties, zoals de kerk en het gezin. Tot slot zal jouw mening gevraagd worden over een aantal maatschappelijke ontwikkelingen. Dit interview is geheel anoniem. Wel zou ik graag het interview willen opnemen, zodat ik het interview later kan uitschrijven. Nadat het interview is uitgeschreven, zullen de opnames gelijk gewist worden. Bovendien zal ik de enige persoon zijn die de opnames te horen krijgt. Ga jij hiermee akkoord? Het interview zal ongeveer drie kwartier duren, maar dit is afhankelijk van jouw eigen inbreng. Het interview heeft een vrij open karakter, wat betekent dat jij, wanneer je hier behoefte aan hebt, zelf onderwerpen kunt aansnijden die volgens jou relevant zijn voor dit onderzoek. Laten we beginnen!

Algemene informatie

Gefingeerde naam:

Geslacht:

Leeftijd:

Huidige woonplaats:

Vroegere woonplaats:

Woonsituatie:

Scholier/Student/Werkzaam

Persoonlijke kernwaarden van het reformisme

- Tot welke stroming van het reformisme behoort jij?
- Hoe zou jij je band met het reformisme omschrijven?
- Welke rol speelt het geloof in jouw leven?
- Wat biedt het geloof jou?
- Welke waarden van jouw geloof vind jij het meest van belang?
- Hoe komen deze waarden tot uitdrukking in je dagelijks leven?
- Zijn dit voor jou altijd al de meest belangrijke waarden van het reformisme geweest? Als de waarden weleens veranderen, wanneer en hoe?

Totstandkoming van deze waarden

- Hoe kom jij tot deze religieuze waarden? Wie of wat hebben/heeft hierin een rol in gespeeld?
- In hoeverre heb jij het gevoel dat je vrij bent geweest om deze waarden/dit geloof te kiezen? In hoeverre heb jij het gevoel dat jij bewust voor deze waarden/dit geloof hebt gekozen?
- Uit wat voor gezin kom jij? Zijn jouw ouders ook gelovig? Zo ja, hoe werd het geloof beleden thuis?
- Op wat voor soort school/scholen (openbaar/religieus) heb jij gezeten/zit jij (basisschool, middelbare school, studie)?
- Wie heeft de keuze voor deze scholen gemaakt?
- Hoe heb jij deze schooltijd beleefd?
- Zijn jouw vrienden ook gereformeerd? Heb jij ook niet-gelovige vrienden? In hoeverre merk jij verschillen in de vriendschap met gelovige en ongelovige vrienden?

Detraditionalisering en emancipatie

- o Kerk:
  - In hoeverre voel jij je verbonden met de kerk?
  - Waarin uit zich deze verbondenheid (lidmaatschap, kerkgang, kerkelijke verenigingen, jongerendagen)?
  - Is jouw relatie tot de kerk in de loop der jaren veranderd? Zo ja, hoe?
- o Buurt:
  - In hoeverre is jouw buurt/dorp verbonden aan jouw geloof?
  - In hoeverre voel jij je verbonden met je buurt/dorp?
  - Hoe komt deze band met jouw buurt/dorp tot uitdrukking?
- o Politieke partij:
  - Voel jij je verbonden met een politieke partij?
  - Hoe komt deze verbondenheid tot uitdrukking (lid/stemmen)?
  - In hoeverre is deze politieke partij verbonden aan jouw geloof?
- o Levensloop:
  - Hoe ziet jouw ideale levensloop eruit?
  - Speelt jouw religie in het bepalen van dit ideaalbeeld een rol?
  - In hoeverre heb je het gevoel dat je vrij bent om deze levensloop zelf te bepalen?

- Gezin:
  - In hoeverre hecht jij er waarde aan dat jouw partner jouw geloofsovertuiging deelt?
  - In hoeverre hecht jij waarde aan het huwelijk?
  - In hoeverre hecht jij waarde aan het krijgen van kinderen?
  - Wat vind jij van alternatieve gezinsvormen?
- Authenticiteit, homo-emancipatie en vrouwenemancipatie:
  - Over het algemeen hebben mensen steeds meer keuzevrijheid, hoe ervaar jij dit?
  - Hoe vind jij het dat de man over het algemeen ook steeds meer in het huishouden doet?
  - Hoe zou jouw ideale rolverdeling in het huishouden/op de arbeidsmarkt eruit zien?
  - De keuzevrijheid die men over het algemeen steeds meer heeft, houdt ook in dat iedereen steeds meer mag zijn wie hij of zij wil zijn. Wat vind jij hiervan? In hoeverre vind jij dat iedereen mag zijn wie hij of zij wil zijn? En dit ook mag uiten?
  - Hoe sta jij tegenover homoseksualiteit?

Ontwikkelingen in de maatschappij en toekomst religie

- Ook hechten mensen over het algemeen steeds minder waarde aan instituties, zoals de kerk en het gezin. Ervaar jij dit ook, zo ja hoe? Hoe sta jij tegenover deze ontwikkeling?
- In hoeverre spelen de tegenstellingen tussen de waarden van het reformisme en de waarden van de geïndividualiseerde maatschappij een rol in jouw leven/identiteitsontwikkeling?
- Tegenwoordig wordt de samenleving gekenmerkt door individualisering. Hoe ervaar jij dit? Hoe sta jij tegenover deze ontwikkeling?
- Wat voor rol zie jij voor jouw geloof weggelegd in deze tijd van individualisering?

Nogmaals bedankt voor jouw deelname! Heb je nog vragen?

8.3 Codeerschema

Open code	Axiale code	Selectieve code
Voordelen geloof	Functie geloof	Religieuze waarden
Nadelen geloof		
Tien geboden	Belangrijkste waarden geloof	
Naleven tien geboden	Uitwerking tien geboden	
Moeilijkheden naleven tien geboden		
Kritiek op reformisme	Verlaten reformisme	Reflexiviteit
Aantrekkingskracht andere religieuze stromingen		
Grenzen opzoeken (in puberteit)	Bewustwording	
Twijfels		
Overstap		
- Overgestapt		
- Mogelijkheid		
- Toekomst		
Keuze reformisme		
Gelovige keuzes	Gelovige opvoeding	
Indruk op anderen		
Geloof thuis in de praktijk	Gelovige opvoeding	Religieuze socialisering
Ervaringen geloof thuis		
Soort school	(Religieus) onderwijs	
Keuze onderwijs		
- Basis- en middelbare school		
- Studie		
Ervaringen reformatoerisch onderwijs		
- Positief	Vrienden	
- Negatief		
Ervaringen niet-religieuze studie		
- Positief		
- Negatief	Verbondenheid met kerk	
Soort vrienden		
Verschillen in vriendschap		
- Gelovigen - ongelovigen		
- Gelovigen - andersgelovigen		
- Onafhankelijk van geloof		
Band met kerkgangers	Verbondenheid met kerk	
Betekenis kerk		
Kerkgang		
Lidmaatschap		
Activiteiten kerk		
Waarde kerk		
- Kerk nog steeds bepalend		
- Kerk minder bepalend		

- Minder strenge kerken		
Gereformeerde woonplaats	Verbondenheid met dorp/buurt	
Acceptatie in dorp		
Negatieve sociale controle		
Geloof is geen verbindingsfactor		
Christelijke politieke partij		
Politieke interesse	Verbondenheid met politieke partij	Detraditionalisering <i>Kerk: Wisselend</i> <i>Buurt: Wisselend</i> <i>Gezin: Geen</i> <i>Politieke partij: Wel</i>
- Gebrek		
- Kritisch		
Stemmen christelijke politieke partij	Verbondenheid met (traditionele) gezin	
Ideaalbeeld partner		
Pro huwelijk		
Afkeur samenwonen		
Kinderen		
Houding t.o.v. alternatieve gezinsvormen		
- Negatief vanuit geloof		
- Negatief/positief vanuit ervaring		
- Tolerant	Verbondenheid met instituties algemeen	
Waarde gezin		
Waarneming vermindering waarde instituties		
Mening vermindering waarde instituties	Levensloop	
Volgorde levensloop		
Invloed op levensloop		
- Vrijheid		
- Beperkt		
Uitzonderlijke levensloop		Ervaren keuzevrijheid
Beperkte keuzes		
- Gemeente		
- Schijn		
Vrije keuzes		Vrouwenemancipatie
Ervaring keuzevrijheid		
- Prettig		
- Onprettig	Authenticiteit	
Ideale genderrolverdeling huishouden en arbeidsmarkt		
Interpretatie Bijbelse rolverdeling		
- Traditionele rolverdeling als voorbeeld		
- Neutraal (geen voorschriften)		
Goedkeuring authenticiteit	Emancipatie	
Begrensde authenticiteit (o.b.v. Bijbel)		
Acceptatie homo zijn:		
- Kan je niks aan doen, zo geschapen		

(geen ziekte) - Veranderbaar/geneesbaar (twijfel)		
Homoseksualiteit praktiseren - Niet toegestaan (o.b.v. Bijbel) - Medelevens (moeilijk) - Vrij in laten	Homo-emanipatie	
Mening praktiseren homoseksualiteit toegestaan - Teleurstelling - Acceptatie i.v.m. onmacht het te veranderen - Niet veroordelen - Begrip ongelovigen		
Geloof als buffer	Ervaringen individualisering	
Leven in een ik-tijdperk		
Clash met naastenliefde	Meningen individualisering	
Eigen verantwoordelijkheid		
Voorbeeldfunctie christenen	Toekomst christendom	
Maatschappelijke rol christendom		
Gereformeerden als aparte groep		
Waarneming wij vs. zij - Tegenstrijdige levensmotto's - Carrière vs. gezin - Koopzondag - Euthanasie - Abortus - Homoseksualiteit - Vrijtijdsactiviteiten - Kleding	Wij versus Zij	Individualisering
Ervaringen wij vs. zij - Ver-van-mijn-bed-show - Erbij neerleggen - (Niet) kiezen - Lastig - Schakelen		
Conformereren aan huidige samenleving		
Toekomst tegenstellingen		

8.4 Overzicht van de respondenten

R	Naam ¹¹	Leeftijd	Scholier/ Student/ Werkzaam	Woonplaats (+ evt. vroegere woonplaats)	Woonsituatie	In welke stroming/ kerk- genootschap opgevoed?	Huidige religieuze stroming/ kerk- genootschap
1	Stef	26	Werkzaam	Aagtekerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Evangelisch christendom
2	Linda	25	Werkzaam	Krabbendijke (Aagtekerke)	Samenwonend met man en kind	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
3	Milou	18	Student	Vlissingen	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	'Zwevend' tussen de gereformeerde gemeente en het evangelisch christendom
4	Eva	19	Student	Grijpskerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
5	Marly	23	Student	Meliskerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
6	Mark	26	Werkzaam	Aagtekerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
7	Sara	22	Student	Aagtekerke	Bij ouders, maar trouw- en verhuisplannen	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
8	Diana	25	Student	Meliskerke (Oosterland)	Samenwonend met man en kind	Oud- gereformeerde gemeente	'Zwevend' tussen de gereformeerde gemeente en de PKN
9	Liza	22	Student	Vlissingen (Aagtekerke)	Samenwonend met man	Gereformeerde gemeente	Doorbrekers
10	Julia	17	Scholier	Aagtekerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Van plan over te stappen, misschien naar PKN/hervormd (nog in verdiepen)

¹¹ Deze namen zijn gefingeerd.

R	Naam	Leeftijd	Scholier/ Student/ Werkzaam	Woonplaats (+ evt. vroegere woonplaats)	Woonsituatie	In welke stroming/ kerk- genootschap opgevoed?	Huidige religieuze stroming/ kerk- genootschap
11	Lea	26	Werkzaam	Oost-Souburg (Aagtekerke)	Samenwonend met man en (pleeg)kinderen (samengesteld gezin)	Gereformeerde gemeente	Evangelisch christendom, maar hierin nog zoekend, nu de volle evangelie
12	Jonas	18	Scholier	Aagtekerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
13	Sophie	17	Student	Meliskerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
14	Gina	18	Scholier	Aagtekerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente/Volle evangelie	Volle evangelie
15	Lizzy	15	Scholier	Meliskerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente
16	Sanne	22	Student	Meliskerke	Bij ouders	Gereformeerde gemeente	Gereformeerde gemeente